

IN DE WESTERKERK

REMNANT

ZOON VAN HARMEN

Sociaal en Cultureel Planbureau

Hoofdstuk 9 van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2019 – Denkend aan Nederland*

Nederlandse waarden en normen internationaal vergeleken

Analyse

Sjoerd Beugelsdijk (RUG)

Over Denkend aan Nederland

Een groot deel van de Nederlanders geeft aan dat er zoiets als een Nederlandse identiteit bestaat. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft Nederlanders zélf gevraagd wat zij hieronder verstaan. Hierbij zijn vooral de Nederlandse taal, symbolen en tradities belangrijk. Er komen opvallend weinig verschillen tussen Nederlanders naar geslacht, leeftijd, opleiding en afkomst naar voren. We zijn het behoorlijk met elkaar eens over wat Nederland tot Nederland maakt; verschillen bestaan echter wel degelijk. Vrijheid geldt als grote gemene deler voor veel Nederlanders, maar de invulling van dat begrip verschilt in soms tegengestelde richtingen. Onder maatschappelijke druk worden mensen gedwongen een positie in te nemen. Zo kunnen er spanningen ontstaan tussen mensen die zich verbonden voelen met Nederland op basis van symbolen en tradities, en mensen die juist binding met Nederland ervaren op basis van burgerlijke vrijheden. Deze groepen kunnen botsen als er verschillend gedacht wordt over de invulling van de Nederlandse identiteit. Versterkt door (sociale) media geeft dit – ondanks de grote mate van overeenstemming – een beeld van een gepolariseerd land. Deze editie van het *Sociaal en Cultureel Rapport* analyseert en beschrijft datgene wat wij zien als een Nederlandse identiteit en wat ons als Nederlanders bindt en scheidt.

Denkend aan Nederland bestaat uit achttien hoofdstukken. Deze vormen samen verschillende bouwstenen om het burgerperspectief op Nederlandse identiteit gestalte te geven. Er is evenwel voor gezorgd dat elk hoofdstuk apart gelezen kan worden. Alle analyses, thematische verkenningen en essays zijn te vinden op www.scp.nl/SCR2019.

Colofon

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2019

scp-publicatie 2019-10

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkappele

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

isbn 978 90 377 0916 2

9 Nederlandse waarden en normen internationaal vergeleken

Sjoerd Beugelsdijk

Samenvatting

Zoals in eerdere hoofdstukken werd vastgesteld, mondt een gesprek over nationale identiteit vaak uit in een discussie over het belang van waarden en normen; ónze waarden en normen. Nationale identiteit krijgt betekenis door te wijzen op de waarden en normen die typisch voor Nederland (zouden) zijn. Daarmee wordt impliciet een vergelijking gemaakt met de waarden en normen in andere landen. In dit hoofdstuk maakten we deze vergelijking expliciet. We vergeleken de waarden en normen van de gemiddelde Nederlander met de waarden en normen van (de gemiddelde) inwoners van andere landen. We vergeleken Nederland op twee manieren met andere landen. We gebruikten culturele modellen om Nederland te positioneren op belangrijke dimensies van waarden en normen. Deze analyse vullen we aan met informatie over percepties – gevoelens – die Nederlanders hebben ten aanzien van (inwoners van) andere landen. We constateerden dat de Nederlandse samenleving sterk individualistisch is (geworden), relatief egalitair is en hoog scoort op waarden die het belang van gelukkig zijn en plezier maken benadrukken. Nederlanders vallen met deze culturele kenmerken tussen de Scandinavische landen en de Angelsaksische landen in. Scandinavische landen scoren nog hoger op individualisme dan Nederland. Angelsaksische landen scoren hoger dan Nederland op de dimensie die plezier maken benadrukt. Nederland is in vele opzichten een uniek land, maar op basis van de gangbare waarden en normen goed te karakteriseren als ‘het meest zuidelijke Scandinavische land dat zich graag spiegelt aan Angelsaksische landen’.

9.1 Inleiding

Zoals in de vorige hoofdstukken naar voren is gekomen, gaat de discussie over nationale identiteit vaak moeiteloos over in een discussie over waarden en normen; ónze waarden en normen. Dat is niet alleen in Nederland zo. Over de hele wereld geven de inwoners van een land betekenis aan hun eigen nationale identiteit door te wijzen op de waarden en normen die typisch voor hun land (zouden) zijn. In het dagelijks taalgebruik vind je dit terug in uitingen als ‘zo doen we dat hier (niet)’ of ‘dat is typisch Nederlands’. In Nederland gaat het dan bijvoorbeeld over de directe manier van communiceren (botheid in de ogen van buitenstaanders; zie hoofdstuk 10 en 11) en de vrijheid om je eigen keuzes te maken. Zulke opmerkingen leggen de inwoners van Nederland impliciet langs een meetlat waarop zij anders scoren dan inwoners van andere landen. Onze nationale identiteit krijgt vorm door deze impliciete vergelijking van onze waarden en normen met die in andere landen. In dit hoofdstuk leggen we Nederland *expliciet* langs zo’n meetlat.

We vergelijken de waarden en normen van de inwoners van Nederland met de waarden en normen van inwoners van andere landen.¹ De meetlat die we gebruiken, is gebaseerd op internationaal vergelijkend onderzoek naar waarden en normen. Door de jaren heen hebben sociale wetenschappers een waaier aan culturele modellen ontwikkeld om tot een internationale vergelijking te komen. Daarbij gaat het altijd om een vergelijking van *gemiddelde* normen en waarden. De kracht van de internationale vergelijking is dat die ons in staat stelt inwoners van Nederland af te zetten tegen inwoners van andere landen. Het nadeel is dat individuele verschillen in waarden en normen wegvallen. In tegenstelling tot de hoofdstukken 7 en 8, waar we nationale identiteit juist in detail bespreken aan de hand van verschillen tussen groepen en individuen in Nederland, ligt hier de nadruk niet op het maken van verschillen tussen groepen, maar op het gemiddelde beeld van Nederland. Bovendien hanteren we hier een empirisch perspectief door uit te gaan van wat er aan data over waarden en normen beschikbaar is. Voor een conceptuele verhandeling over waarden en normen verwijzen we naar het rapport *Bijdragen aan waarden en normen* van de Wetenschappelijke Raad voor de Regering (WRR) (De Beer en Schuyt 2004).

Cultuur, waarden en normen zijn begrippen die op vele manieren uitgelegd kunnen worden. Alleen al van het begrip *cultuur* bestaan vele definitie(s) (Kroeber en Kluckhohn 1952). Bovendien bestaat er verschil tussen de (vele) academische definitie(s) van cultuur en de manier waarop we in het dagelijks taalgebruik over onze cultuur praten. Academics hebben het vaak over vrij abstracte waarden en normen (bv. individualisering, postmaterialisme, machtsafstand), terwijl veel Nederlanders invulling geven aan onze waarden en normen door te wijzen op praktische verschillen in crossculturele communicatie (bv. direct communiceren, of op tijd zijn voor afspraken). Over zulke crossculturele verschillen in communicatie zijn boekenkasten vol geschreven.² In algemene zin bedoelen we met *waarden* de betrekkelijk duurzame opvattingen van mensen als zij antwoord geven op de vraag wat voor hen belangrijk is om in het leven na te streven (Peters en Scheepers 2000: 11).

Ondanks het verschil tussen de academische definitie van waarden en normen en de wijze waarop we praktisch invulling geven aan culturele verschillen, is er wel degelijk een logisch verband. We communiceren in Nederland op directe wijze onder andere omdat in Nederland de machtsafstand tussen mensen beperkt is. Onze zuider- en oosterburen kijken vaak met verbazing naar het gebrek aan hiërarchische verhoudingen op de werkvloer in Nederland (vergeleken met de rol van de baas en de manier waarop hij of zij wordt benaderd in België of Duitsland). Waarden en normen over machtsverhoudingen vertalen zich in een wijze van communicatie die afwezigheid van hiërarchie verraadt. Anderzijds verbazen Nederlanders zich over de beladen gesprekken over seksualiteit en religie met (Noord-)Amerikanen, iets wat we in Nederland al in de jaren vijftig achter ons hebben gelaten: ‘Daar kun je toch gewoon over praten?’ In dit geval vertalen de individualistische postmoderne waarden (zoals recht op zelfexpressie) van veel Nederlanders zich in het gemak waarmee zulke onderwerpen vaak besproken worden.

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de positie van Nederland in een internationale vergelijking van waarden en normen. We zijn in eerste instantie geïnteresseerd in de verschillen tussen Nederland en andere landen, maar zullen waar relevant ook uitspraken

doen over relatieve verschuivingen over de tijd. Omdat de uitkomsten van deze internationale vergelijking bepaald worden door de meetlat die gehanteerd wordt, geven we in dit hoofdstuk allereerst een beknopt overzicht van de methoden die gebruikt worden door sociale wetenschappers. We vatten internationaal onderzoek naar waarden en normen samen en beschrijven kernachtig hoe de meetlat tot stand komt. We benoemen de kracht van de internationale vergelijking, maar expliciteren ook de kanttekeningen van deze benadering. Dat doen we om helder te maken welke uitspraken je wel en niet kunt doen op basis van zo'n meetlat. Zoals we in detail zullen bespreken, vergelijken we in dit hoofdstuk algemene waarden en normen in landen. Met deze blik van bovenaf positioneren we Nederland in algemene zin.

9.2 Hoe vergelijk je waarden en normen tussen landen?

Culturele modellen

Sociale wetenschappers gebruiken enquêtes om waarden en normen te meten.³ Daarin worden bijvoorbeeld vragen gesteld over het belang van het gezin, de relatie met de baas, de rol van de overheid, of men wel of niet gelooft in God, enzovoort. Deze gegevens over waarden en normen vormen de basis voor een cultureel model. Een cultureel model bestaat uit een set van meerdere culturele dimensies die op logische wijze samenhangen en samen de belangrijkste aspecten van waarden en normen meten. Een voorbeeld van zo'n dimensie is machtsafstand, wat de mate van het belang van hiërarchische verhoudingen en de acceptatie van hiërarchische structuren in een samenleving weergeeft. Een cultureel model is dus een vereenvoudigde weergave van de culturele werkelijkheid.

Deze modellen stellen ons in staat om de culturele verschillen tussen landen te duiden. Er bestaan verschillende culturele modellen, waarbij de naam van het model vaak is ontleend aan de naam van de onderzoekers die het model hebben ontwikkeld. Zo spreken we over bijvoorbeeld het Hofstede-model, het Schwartz-model en het Inglehart-model. Elk model heeft zijn eigen kenmerken, zoals we hierna kort zullen bespreken. Voor een meer gedetailleerd overzicht van (maar liefst 27) culturele modellen verwijzen we naar Minkov (2013).

De oorsprong van het meten van waarden en normen met behulp van enquêtes ligt bij Rokeach (1968). Hij heeft de theoretische basis gelegd voor zijn empirische benadering, waarbij hij waarden en normen groepeert in culturele dimensies. In 1973 heeft hij zijn set van 36 waarden geprobeerd te meten in de Rokeach Values Survey (Rokeach 1973). Deze Rokeach Values Survey is de inspiratiebron geweest voor latere initiatieven zoals de European Value Studies (EVS, gestart in 1980)⁴ en de spin-off daarvan: de World Values Survey (WVS, gestart in 1995).⁵ EVS en WVS zijn grote datasets die waarden en normen meten in een groot aantal landen. In zekere zin is ook de tweejaarlijkse enquête naar waarden en normen onder Europeanen, de European Social Survey (ESS, gestart in 2002),⁶ schatplichtig aan Rokeach. Al deze enquêtes hebben hun eigen kenmerken, waarover later meer. Wat deze enquêtes (EVS, WVS en ESS) gemeenschappelijk hebben, is hun poging om door een representatieve groep inwoners te bevragen over hun waarden en normen, uitspraken te doen

over het land als geheel.⁷ Deze datasets zijn door onderzoekers veel gebruikt om dimensies te creëren. De scores voor elk land op deze dimensies kunnen dan vervolgens met elkaar vergeleken worden.

Naast deze internationale enquêtes zijn er landspecifieke enquêtes gehouden om groepen binnen landen met elkaar te vergelijken. In Nederland hebben we bijvoorbeeld het opinieonderzoek van Maurice de Hond, Kantar TNS (het voormalige TNS NIPO), bureau Motivation, en het SCP-onderzoek naar culturele verschillen in Nederland (bv. het *Sociaal Cultureel Rapport 1998* over 25 jaar sociale verandering). Ten slotte is er meerjarig onderzoek naar sociaal-culturele verschuivingen in Nederland gedaan door de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoek bekend onder de naam socon; zie Eisinga et al. 2012). In de Verenigde Staten wordt de General Social Survey – ook geïnspireerd op het werk van Rokeach – veel gebruikt. Deze nationale initiatieven hebben als voordeel dat ze op groter detailniveau naar waarden en normen in een land kunnen kijken, maar een internationale vergelijking is onmogelijk. In dit hoofdstuk concentreren we ons op de internationale vergelijking.

Parallel aan het meten van waarden en normen door representatieve steekproeven te ondervragen, bestaat een benadering die gebruikmaakt van zogenoemde *matched sampling*. In tegenstelling tot het gebruik van een representatieve steekproef van de gehele bevolking wordt bij deze methode een groep identieke respondenten gedefinieerd die hoofdzakelijk verschilt in nationaliteit. Het idee achter deze benadering is dat verschillen in waarden en normen tussen mensen kunnen worden toegeschreven aan nationaliteit als deze mensen verder zo veel mogelijk op elkaar lijken.

De eerste onderzoeker die de *matched sampling*-methode heeft toegepast om culturele verschillen te meten tussen een groot aantal landen is Hofstede (2001 [1980]). Zijn vergelijking van opvattingen en attitudes van IBM-medewerkers in de landen waar IBM actief was (72 landen) leverde een antwoordpatroon op dat onafhankelijk was van geslacht, leeftijd en functie in de organisatie, maar sterk met nationaliteit samenhang. Door enkel respondenten te gebruiken binnen één multinationale onderneming is de invloed van bijvoorbeeld bedrijfscultuur of sector waar mensen werkzaam zijn geminimaliseerd. Later heeft Schwartz (1994; 1999; 2004; 2006) een *matched sampling*-procedure toegepast door het ondervragen en vergelijken van docenten en studenten in 80 landen. Wederom was dat gebaseerd op het idee dat antwoordpatronen op enquêtevragen over waarden en normen toegeschreven kunnen worden aan verschillen in nationaliteit van de docenten en studenten.

Naast het verschil in methode (representatieve steekproef versus *matched sampling*) tussen EVS, WVS en ESS aan de ene kant, en Hofstede en Schwartz aan de andere kant, is er een belangrijk verschil in uitkomst. Hofstede en Schwartz hebben op basis van de enquêtegegevens culturele modellen met meerdere dimensies ontwikkeld. Het voordeel van culturele dimensies is dat een grote hoeveelheid gegevens over waarden en normen in een beperkte set dimensies wordt samengevat. Zoals in de volgende paragraaf nader wordt toegelicht, is zowel bij Hofstede als bij Schwartz de uitkomst van hun analyse een set culturele dimensies waarop landen hoog of laag scoren. Hofstede komt tot vier (later uitgebreid naar zes) van zulke dimensies, die naar zijn mening verschillen in waarden en normen goed

weergeven. Schwartz heeft een complexer model dat op nationaal niveau tot zeven dimensies leidt. *evs*, *wvs* en *ess* daarentegen zijn voornamelijk databronnen waarin de resultaten van de enquêtes (nog) niet zijn omgezet in culturele dimensies. Gebruikers van deze databronnen moeten dat zelf nog doen. Het feit dat Hofstede en Schwartz zulke dimensies hebben ontwikkeld (die 'kant-en-klaar' kunnen worden gebruikt), is een van de redenen voor de blijvende populariteit van hun modellen. Omdat *wvs*, *evs* en *ess* databanken zijn waar onderzoekers te hooi en te gras vragen kunnen selecteren op basis waarvan landen vergeleken kunnen worden, is het aantal studies dat naar aspecten van internationale verschillen in waarden en normen kijkt op basis van *evs*, *wvs* en *ess* te veel om hier te benoemen.

Een belangrijk nadeel van de modellen van Hofstede en Schwartz is echter dat deze het niet mogelijk maken om verschillen in waarden en normen over de tijd te vergelijken. Hofstedes model is gebaseerd op data die verzameld is in de periode 1968-1973. De data van Schwartz refereren aan de periode 1988-2005. Bij zowel Hofstede als Schwartz is er dus voor elk land maar één moment waarop waarden en normen zijn gemeten. De grote kracht van *evs*, *wvs* en in zekere zin ook *ess* (maar *ess* heeft kortere tijdreeksen) is de herhaling van de enquête over de tijd. Dat maakt vergelijking van waarden en normen over de tijd mogelijk.

Er zijn echter ook modellen van waarden en normen die wél een dynamisch perspectief nemen, zoals dat van Inglehart (1971). Terwijl Hofstede over het algemeen de erkenning krijgt voor het ontwikkelen van een *multidimensioneel raamwerk van nationale cultuurverschillen*, is het werk van Inglehart wereldwijd maatgevend voor onderzoek naar *nationale culturele veranderingen over de tijd*. Sinds zijn eerste publicatie (Inglehart 1971), over verschuivingen in waarden en normen in Europa, heeft Inglehart zijn theorie steeds verder aangescherpt. Opeenvolgende studies in 1977, 1990, 1997 en 2000 hebben de kern van zijn oorspronkelijke theorie bevestigd (zie Inglehart en Welzel, 2015).

Om zijn theorie te toetsen, gebruikt Inglehart de gegevens van de *wvs* zoals die over de tijd zijn verzameld. Zijn belangrijkste bevinding is dat waarden en normen in een voorspelbare richting verschuiven over de tijd, vooral als gevolg van generaties die elkaar opvolgen en van toegenomen welvaart. De conclusies van Inglehart corresponderen met die van de klassieke moderniseringstheorie. Deze theorie stelt dat er onder invloed van technologische en economische ontwikkeling en toenemende welvaart verschuivingen plaatsvinden van materiële en patriarchale waarden (zoals gereflecteerd in traditionele man-vrouwverhoudingen, benadrukken van economische zekerheid, en beperkte acceptatie van homoseksualiteit en abortus) in de richting van postmateriële waarden (zoals zelfontplooiing, autonomie, individualisme en een afnemende rol van – geïnstitutionaliseerde – religie). Zoals al in een eerdere editie van het *scr* is beargumenteerd, is een zwak onderdeel van de klassieke moderniseringstheorie dat 'alle landen worden geacht dezelfde autonome trend door te maken' (Vrooman 2014: 42). De cruciale toevoeging van Inglehart aan de klassieke moderniseringstheorie is de bevinding dat hoewel de richting waarin waarden en normen zich ontwikkelen voor veel landen identiek is, er blijvende verschillen zijn die te

maken hebben met de geschiedenis van een land (bv. communistisch of niet) en de religieuze erfenis (protestant, katholiek, islamitisch).

De populariteit van de eerdergenoemde culturele modellen en databronnen verschilt tussen academische disciplines. Sociologie en politieke wetenschappen leunen vooral op evs en wvs en steeds meer op ess, economie op wvs, bedrijfskunde wordt gedomineerd door Hofstede, en crossculturele psychologie heeft een voorkeur voor Schwartz en Hofstede. In termen van academische impact zijn de studies van Hofstede en Inglehart toonaangevend. Samen zijn ze goed voor een zeer groot deel van de wetenschappelijke citaties naar internationaal vergelijkend onderzoek naar waarden en normen.

9.3 Wat zeggen de meestgebruikte modellen over Nederland?

We bespreken de drie meestgebruikte culturele modellen (Hofstede, Schwartz en Inglehart), en een vierde model dat is afgeleid van deze modellen (namelijk Beugelsdijk en Welzel). Voor elk van deze vier modellen bespreken we kort hoe ze Nederland karakteriseren.⁸ In paragraaf 9.4 vergelijken we de score van Nederland op twee culturele dimensies van Beugelsdijk en Welzel met de scores van andere landen op deze twee dimensies in detail. Ten overvloede benadrukken we dat deze modellen niet toepasbaar zijn op individuen. Het zijn modellen en dimensies die samenlevingen karakteriseren.

9.3.1 Hofstede

Hofstede onderscheidt vier dimensies (Hofstede 2001 [1980]). Later heeft hij met coauteurs nog twee dimensies toegevoegd aan de oorspronkelijke set van vier dimensies (Hofstede et al. 2010). Zoals eerder genoemd, beschikte Hofstede over enquêtegegevens over de *work values* van IBM-werknemers uit verschillende landen. Deze *work values* werden gemeten aan de hand van vragen over bijvoorbeeld de relatieve voorkeur voor een bepaald type leiderschap (directief of consensus gebaseerd). Deze gegevens hebben de basis gevormd voor zijn inmiddels beroemde multidimensionele raamwerk over culturele verschillen.⁹

De dimensies in Hofstedes model zijn Individualisme (versus Collectivisme), Machtsafstand, Feminiteit (versus Masculiniteit) en mate van Onzekerheidsvermijding. Later zijn daar de dimensies Langetermijnnoriëntatie (versus Kortetermijnnoriëntatie) en wat hij noemt 'Indulgence versus Restraint' (matig vertaald naar het Nederlands als Toegeeflijkheid versus Terughoudendheid). De laatste twee dimensies zijn niet gebaseerd op het onderzoek onder IBM-medewerkers, maar op wvs-data.

Individualisme in Hofstedes model behelst het belang van het individu ten opzichte van de groep. In een land dat hoog (resp. laag) scoort op Hofstedes Individualisme (resp. Collectivisme), zien de inwoners zichzelf als autonome individuen die zelf hun keuzes maken. Vaak gaat een hoge score op Individualisme samen met een lage score op de dimensie Machtsafstand. Machtsafstand reflecteert de mate waarin inwoners van een land hiërarchische verhoudingen accepteren. Masculiniteit (versus Feminiteit) heeft betrekking op de genderverhoudingen in de samenleving, waarbij een masculiene samenleving volgens Hofstede gekenmerkt wordt door een nadruk op prestaties en succes, en een feminiene samenleving

door een nadruk op persoonlijke relaties. Onzekerheidsvermijding meet de mate waarin de inwoners van een land regels benadrukken of onzeker zijn in onbekende situaties (hoge score op deze dimensie). De laatste twee dimensies (Langetermijnoriëntatie en Toegeeflijkheid versus Terughoudendheid) hangen samen, en geven aan in welke mate men gericht is op het hier en nu of meer toekomstgeoriënteerd is.

Schnabel (2014: 90) vat de resultaten van Hofstedes onderzoek voor Nederland mooi samen: Nederland is te typeren als een land met een sterk individualistische cultuur, een grote mate van gelijkheid en informaliteit in de onderlinge relaties, en een sterke oriëntatie op de lange termijn. Hoewel Schnabel ook opmerkt dat Nederland een hoge mate van aanpassingsbereidheid aan onvoorziene omstandigheden zou kennen, neemt Nederland op de Onzekerheidsvermijdingsindex van Hofstede feitelijk een middenpositie in (53 op de schaal van 0-100). Nederland scoort wel hoog op de dimensie 'Terughoudendheid-Toegeeflijkheid', die meet in welke mate genieten van het leven en plezier maken centrale waarden zijn (Nederland scoort hoog op genieten van het leven). Het gebrek aan respect voor hiërarchische verhoudingen wordt vaak expliciet gekoppeld aan de neiging om in Nederland discussies met een compromis op te lossen (Van Rossum 2014).

9.3.2 Schwartz

Schwartz bouwt in zijn onderzoek expliciet voort op de traditie die is gestart door de eerdergenoemde Rokeach (1973), door waarden te definiëren als doelen die mensen willen bereiken en de mate waarin mensen deze doelen als richtinggevende principes betitelen in het dagelijks leven. Net als Hofstede komt ook Schwartz tot culturele dimensies na het statistisch verwerken van 56 enquêtevragen. De vragen zelf zijn echter ontwikkeld op basis van theoretische inzichten over universele waarden en normen en hun onderlinge samenhang. Dit in tegenstelling tot Hofstede, die zijn dimensies achteraf op basis van enquête-materiaal definieerde. Naast het verschil in de respondenten die zijn geïnterviewd (IBM-medewerkers versus studenten/docenten), is het theoretische startpunt van dit model een cruciaal verschil met Hofstede.¹⁰

De zeven dimensies van Schwartz zijn goed samen te vatten aan de hand van drie tegenovergestelde paren. De score van een land op 'Embeddedness versus Autonomy' (te vertalen als Inbedding versus Autonomie) geeft aan in welke mate mensen groepsnormen of juist individuele keuzes benadrukken. Schwartz onderscheidt twee vormen van Autonomie; de eerste is gericht op intellectuele autonomie (vrijheid om zelf eigen ideeën te bepalen) en de tweede is gericht op affectieve autonomie (vrijheid om zelf te bepalen welke ervaringen je opdoet). Nederland scoort relatief hoog op beide aspecten van Autonomie en laag op Inbedding, hetgeen impliceert dat Nederlanders het over het algemeen belangrijk vinden hun eigen keuzes te kunnen maken en zich niet in eerste instantie identificeren met de sociale groep waar ze onderdeel van zijn.

Het tweede paar in het model van Schwartz is 'Egalitarianism versus Hierarchy' (matig te vertalen als Egalitarisme versus Hiërarchie) en verwijst naar de manier waarop sociale verbanden georganiseerd zijn in een samenleving. In een samenleving gericht op Hiërarchie vinden mensen de hiërarchische verdeling van rollen en verantwoordelijkheden vanzelf-

sprekend. In een Egalitaire samenleving speelt wederzijdse afhankelijkheid op basis van gelijkwaardigheid een grote rol. Nederland scoort hoog op Egalitarisme en laag op Hiërarchie; een observatie die strookt met de lage score op de dimensie Machtsafstand van Hofstede.

Het derde paar betreft 'Harmony versus Mastery' (te vertalen als Harmonie versus Autoriteit) en heeft betrekking op de manier waarop mensen omgaan met de sociale en natuurlijke omgeving. Meer precies geformuleerd gaat het om de mate waarin mensen zich voegen naar de omgeving, of actief proberen de sociale en natuurlijke omgeving te beheersen en aan te passen aan de wensen van de groep of het individu. Nederland neemt op deze dimensie geen uitgesproken positie in. De score van Nederland op dit aspect ligt dicht bij het gemiddelde van alle landen.

9.3.3 Inglehart

Inglehart onderscheidt twee dimensies in zijn werk. De eerste dimensie noemt hij 'Traditioneel-Rationeel'. Het traditionele anker van deze dimensie impliceert traditionele familiewaarden, een sterke rol van religie (inclusief het afwijzen van abortus en homoseksualiteit), en relatief nationalistische opvattingen. Het rationele anker van deze dimensie benadrukt het tegenovergestelde. De tweede dimensie die Inglehart onderscheidt, heeft hij 'Survival-Selfexpression' genoemd. Een goede Nederlandse vertaling voor deze dimensie is wellicht Overleving-Zelfontplooiing. De verschuiving van op overleving gerichte waarden naar op zelfontplooiing gerichte waarden hangt samen met de verschuiving van materialistische opvatting naar postmaterialistische opvattingen. Een samenleving die hoog scoort op Zelfontplooiing benadrukt bijvoorbeeld gendergelijkheid, deelname aan het democratisch proces, bescherming van het milieu, en benadrukt creativiteit bij de opvoeding van kinderen (in tegenstelling tot gehoorzaamheid). Op basis van een set van dertien vragen uit de wvs komt Inglehart tot deze twee dimensies (voor details over de gebruikte vragen verwijzen we naar tabel 1 uit Inglehart en Baker (2000: 24).

Zoals eerder aangestipt, betreft de kern van de theorie van Inglehart niet zozeer het bestaan van verschillende culturele dimensies, maar veel meer de veranderingen in waarden en normen over de tijd. De centrale stelling van Inglehart is dat landen parallel aan elkaar verschuiven in dezelfde algemene richting, namelijk die van postmodernisering. Andere onderzoekers in het voetspoor van Inglehart hebben een alternatieve terminologie geïntroduceerd, maar beschrijven in essentie hetzelfde algemene patroon. Zo spreekt Welzel (2013) over een evolutionaire theorie van emancipatie, waarmee hij wil aangeven dat er een universeel en natuurlijk proces is van waardenverschuiving in de richting van meer vrijheid en onafhankelijkheid.

De oplettende lezer zal in deze ordening van waarden de behoeftenpiramide van Maslow (1954 [1943]) herkennen. In het model van Inglehart verschuiven samenlevingen in de richting van culturele waarden en normen die zelfontplooiing benadrukken (van materialisme naar postmaterialisme) naarmate materiële aspecten zoals veiligheid en economische zekerheid zijn veiliggesteld. Simpel gezegd: mensen in rijke landen kunnen het zich veroorloven om zich druk te maken over bijvoorbeeld het psychisch leed van huisdieren, een

onderwerp wat niet als eerste op de lijst van prioriteiten staat voor veel mensen in arme landen.¹¹ Inglehart veronderstelt dat mensen tijdens hun jeugd tot hun waardeoriëntatie komen en dat deze gedurende de rest van hun leven min of meer stabiel is (Houtman 1998).¹² Omdat jongere generaties in een tijd van grotere welvaart zijn opgegroeid, hebben jongeren een ander waardenpatroon dan ouderen (richting postmodernisme). En omdat generaties elkaar opvolgen, schuift de samenleving als geheel op richting postmateriële waarden.

Ondanks de kritiek op de dimensies van Inglehart (vooral op de vraag of de twee dimensies in zijn model wel los van elkaar staan of dat ze in zekere zin hetzelfde meten, en de vraag in welke mate de geobserveerde waardenverschuivingen zijn toe te schrijven aan generatie-effecten dan wel leeftijds- of periode-effecten zijn), domineert zijn model het wetenschappelijke discours over culturele verandering.¹³ Volgens het model van Inglehart scoort Nederland hoog op zowel de dimensie Traditioneel-Rationeel als op de dimensie Overleving-Zelfontplooiing. Inwoners van Nederland hebben relatief postmoderne waarden en normen. De generatie die na de Tweede Wereldoorlog werd geboren in Nederland, groeide op in een periode van vrede en voorspoed. De behoefte aan materiële zekerheid werd langzaam bevredigd en er ontstond ruimte voor andere behoeften, zoals zelfontplooiing. De generatie van voor de oorlog zou volgens Inglehart een voorkeur hebben voor zaken zoals veiligheid en materiële zekerheid, wat te verklaren is uit de situatie waarin deze generatie opgroeide (zie ook het SCR 1998: 130). Deze resultaten worden bevestigd in het meerjarig onderzoek van de eerdergenoemde socon-onderzoeksgroep: de naoorlogse generatie en vooral de jongste generatie leggen de nadruk op genieten van het leven (Eisinga et al. 2012).

9.3.4 Beugelsdijk en Welzel

Beugelsdijk en Welzel (2018) bouwen voort op het werk van Hofstede en Inglehart. Gebruikmakend van de gecombineerde data van EVS en WVS ontwikkelen deze auteurs een set van drie dimensies. Zij gebruiken deze samengestelde dataset om in de geest van Hofstede (dus voor meerdere culturele dimensies) en Inglehart (dus over de tijd) internationale verschillen in waarden en normen te vergelijken voor vijf generaties in de eenentwintigste eeuw. Het doel van Beugelsdijk en Welzel is om voor meerdere dimensies de theorie van Inglehart over waardenverschuiving nader aan te scherpen.

Voor een gedetailleerde beschrijving van de data en de wijze waarop de dimensies tot stand zijn gekomen, verwijzen we naar de originele studie van Beugelsdijk en Welzel (2018). Hier volstaan we met een samenvatting van de belangrijkste kenmerken. Zoals eerder aangegeven voegen Beugelsdijk en Welzel alle enquêtes van EVS en WVS samen. De eerste enquête is afgenomen in 1981 en de laatste in 2014. In totaal is de enquête afgenomen in 110 landen onder 492.012 respondenten, maar gegevens zijn niet in alle 110 landen voor meerdere jaren beschikbaar. De scores voor de dimensies zijn beschikbaar voor 86 landen en vijf generaties (geboren tussen 1900 en 1999). Dat laatste is belangrijk omdat de methode van Inglehart vereist dat we generaties definiëren op basis van geboortecohorten om verandering over de tijd in kaart te brengen.

De eerste dimensie betreft Collectivisme-Individualisme. Deze dimensie hangt sterk samen met Hofstedes dimensies van Individualisme en Machtsafstand. De tweede dimensie heet Plicht-Plezier (vertaald vanuit de Engelstalige labels Duty-Joy). Deze dimensie hangt samen met Hofstedes dimensies Lange- versus Kortetermijnnoriëntatie, en Toegeeflijkheid versus Terughoudendheid. De derde en laatste dimensie meet de mate van sociaal en institutioneel Vertrouwen in een samenleving (versus Wantrouwen). Deze laatste dimensie correleert met de Onzekerheidsvermijdingsindex van Hofstede. De dimensies in het raamwerk van Beugeldijk en Welzel zijn onafhankelijk van elkaar (gereflecteerd in de lage correlaties tussen de dimensies).

De analyse van Beugeldijk en Welzel bevestigt de eerdergenoemde moderniseringstheorie van Inglehart. Wat hun analyse interessant maakt, is de combinatie van de aanpak van Hofstede en Inglehart en de unieke database die de mogelijkheid geeft om de positie van Nederland eruit te lichten, de scores van Nederland op deze dimensies te vergelijken met andere landen, alsmede de ontwikkeling over de tijd te duiden. In paragraaf 9.4 vergelijken we Nederland op basis van dit raamwerk met andere landen en over de tijd.

9.4 Nationalogie van Nederland

Mede gebruikmakend van de hiervoor beschreven modellen vergelijken we waarden en normen van de inwoners van Nederland met inwoners van andere landen. We doen dat in twee stappen. De eerste stap positioneert Nederland op hoofdlijnen door een clusteranalyse toe te passen. Dit is een wat ongepolijste manier om de Nederlandse waarden en normen langs een internationale meetlat te leggen, maar het geeft zeer kernachtig aan waar Nederland staat. De tweede stap gaat in op de culturele dimensies. We vergelijken de score van Nederland op twee van de drie culturele dimensies van Beugeldijk en Welzel. In paragraaf 9.5 relateren we deze bevindingen aan de mate waarin inwoners van Nederland zich verbonden vóelen met inwoners van andere landen.

9.4.1 Tot welk cultureel cluster behoort Nederland?

Een aantrekkelijke methode om de complexiteit van culturele modellen en dimensies te reduceren, is door gebruik te maken van clusteranalyse. Met behulp van deze techniek worden landen gegroepeerd op basis van samenhang op de culturele dimensies. Daarbij kan men de dimensies van één model gebruiken of de dimensies van verschillende modellen combineren. Deze methode is daarom bij uitstek geschikt om te analyseren met welke landen Nederland groepeerd.¹⁴ Dat gebeurt op een continuüm. Aan de ene kant van het continuüm staan de individuele landen. Elk land is uniek. Aan het andere uiteinde van het continuüm zijn alle landen samengevoegd in één groep. Alle landen vallen samen. Na toepassing van deze techniek weten we met welke andere landen Nederland de meeste gelijkenis vertoont.

Clusteranalyse laat toe dat je op verschillende plekken op het continuüm een lijn trekt en culturele clusters definieert. Het is een stapsgewijze groepering. Elk land wordt in de eerste stap samengevoegd met die landen waarmee het de meeste overlap vertoont. Vervolgens

wordt die groep weer samengevoegd met een volgende groep landen waarop de eerste groep het meest lijkt. Met elke stap wordt de samenhang tussen de landen in een groep kleiner.

In plaats van een serie aan clusteranalyses te doen op de afzonderlijke culturele dimensies van Hofstede, Schwartz, Inglehart, en Beugelsdijk en Welzel, is het veel aantrekkelijker om één geïntegreerde analyse te doen. Gelukkig is dat reeds gedaan. Ronen en Shenkar (2013) hebben een meta-analyse ('een analyse van alle afzonderlijke analyses') gedaan van culturele modellen. Zij integreren niet alleen Hofstede, Schwartz en Inglehart, maar betrekken maar liefst acht additionele culturele modellen in hun meta-analyse van culturele clusters. Het model van Beugelsdijk en Welzel zit niet in de analyse van Ronen en Shenkar, maar (zoals later toegelicht wordt) de verkregen resultaten zijn identiek voor Beugelsdijk en Welzel (dat mag ook niet verrassen, omdat dat model geïnspireerd is door Hofstede en Inglehart).

Het resultaat van de analyse van Ronen en Shenkar is een overzicht van landenclusters dat niet gebaseerd is op één cultureel model, maar op elf modellen. Hun meta-analyse kan gezien worden als de samenvatting van al die elf culturele modellen.¹⁵ Figuur 9.1 is afkomstig uit het wetenschappelijke artikel van Ronen en Shenkar (2013). Het is een visuele weergave van de clusteranalyse (een zogenoemd dendrogram). Figuur 9.1 visualiseert het continuüm van landen als unieke culturele eenheden (links in de figuur) tot alle landen bij elkaar in één groep (helemaal rechts in de figuur). De afstanden tussen de (groepen) landen zijn gemeten op een schaal van 0 tot 1.

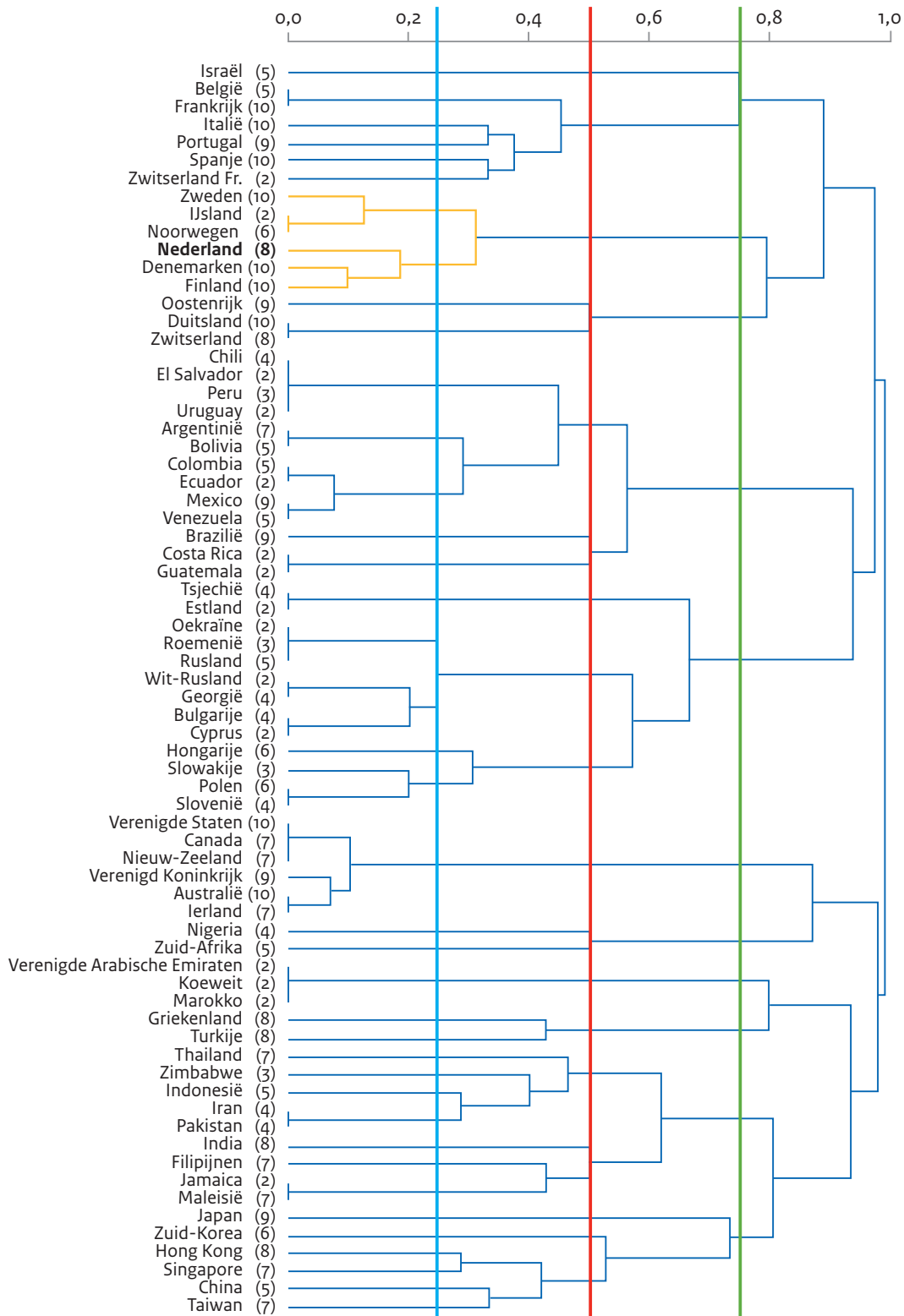
De wijze waarop zo'n dendrogram gelezen moet worden is als volgt. Startend vanaf elk land links in figuur 9.1 vertrekt een horizontale lijn die stopt daar waar dat land gegroepeerd kan worden met een ander land. Dat geeft aan waar een bepaald land het meeste op lijkt (cultureel gezien). In figuur 9.1 is dat gevisualiseerd door een korte verticale lijn. Vanuit die eerste groepering vertrekt weer een horizontale lijn die stopt waar de eerste groepering samenvalt met het volgende land of groep landen waar deze eerste groep het meest op lijkt. De lengte van horizontale lijnen geeft aan hoe groot de verschillen zijn tussen de groepen. Een korte horizontale lijn impliceert dat landen of landengroepen erg op elkaar lijken. Een lange horizontale lijn betekent dat de verschillen groot zijn.

Omdat er geen vuistregel is die stelt wanneer het groeiperingsproces gestopt kan worden, is het geen vast gegeven hoeveel culturele clusters er kunnen worden gedefinieerd.

De gekleurde verticale lijnen geven aan waar je de grens zou kunnen leggen voor een bepaalde groepering. Naarmate de gekleurde verticale lijn meer naar rechts schuift, wordt het aantal clusters logischerwijs kleiner. De blauwe lijn resulteert in 38 clusters, terwijl de groene lijn resulteert in elf clusters. Omdat het doel van clusteranalyse nu juist is om de complexiteit te reduceren, bestaat er een voorkeur om tot een beperkt aantal culturele clusters te komen. Wij houden dus de groene lijn aan. Het getal dat achter elk land staat, geeft aan in hoeveel culturele modellen een land voorkomt in de analyse van Ronen en Shenkar. Nederland is maar liefst in acht van de elf culturele modellen opgenomen (incl. de eerdergenoemde modellen van Hofstede, Schwartz en Inglehart). Het resultaat voor Nederland is dus geen toevalstreffer.

Figuur 9.1

Culturele clustering van Nederland

scp.nl

Bron: vertaald naar het Nederlands uit Ronen en Shenkar (2013)

Wat vinden Ronen en Shenkar in hun meta-analyse? Nederland groepeerst in de eerste stap met Denemarken en Finland. Deze eerste groep onderscheidt zich niet scherp van andere landen, want de horizontale lijn naar de volgende stap in het groepeeringsproces is relatief kort. In die tweede stap valt de groep van Nederland-Denemarken-Finland samen met Zweden-IJsland-Noorwegen. Deze groep van vijf Scandinavische landen en Nederland onderscheidt zich duidelijk van andere landen, geïllustreerd door de lange horizontale lijn naar de volgende stap in het clusteringsproces.

Volgens deze meta-analyse van culturele clusters valt Nederland in de groep Scandinavische landen. Ronen en Shenkar noemen deze groep van zes landen het *Nordic cluster* (Scandinavisch cluster). Pas in de laatste stap (rechts van de groene lijn) wordt deze groep van zes landen samengevoegd met de groep Duitsland-Oostenrijk-Zwitserland. Uit figuur 9.1 blijkt tevens dat het cluster waar Nederland toe behoort uiteindelijk opgaat in een West-Europese groep van België, Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië en Zwitserland.¹⁶ Zonder in detail in te gaan op alle andere landen, is een aantal resultaten het vermelden waard. De Verenigde Staten, Canada, Ierland, Groot-Brittannië, Nieuw-Zeeland, en Australië (de groep Angelsaksische landen) worden in alle culturele modellen tot één groep gerekend. Deze groep Angelsaksische landen onderscheidt zich heel duidelijk van veel andere landen in de wereld (de landen vormen een groep links van de blauwe lijn in figuur 9.1 en blijven als unieke groep bestaan tot rechts van de groene lijn in figuur 9.1). Hetzelfde geldt voor de Latijns-Amerikaanse landen.¹⁷

Binnen Europa is er een duidelijke groep landen te onderscheiden met een communistische geschiedenis, al dan niet als onderdeel van de voormalige Sovjet-Unie (bv. Wit-Rusland) of als satellietstaat daarvan (bv. Hongarije, Polen en Slowakije). Het gaat te ver om in dit hoofdstuk de logica achter het bestaan van deze culturele clusters te bespreken, maar onderzoek wijst op de rol van kolonisatie (bv. binnen het Angelsaksisch cluster), economische ontwikkeling, geografische ligging, en gedeelde geschiedenis en taal (Diamond 1997; Varnum en Grossmann 2017; Van de Vliert et al. 2018).

9.4.2 Individualisme en Plezier in Nederland

De bevinding dat Nederland groepeerst met Scandinavische landen is interessant. Om de positie van Nederland verder in te kleuren, grijpen we terug op twee culturele dimensies uit het model van Beugelsdijk en Welzel. We bespreken niet alle dimensies uit alle verschillende modellen. We nemen het model van Beugelsdijk en Welzel als uitgangspunt.

We selecteren dit model omdat het ten eerste geïnspireerd en ingebed is in de twee meestgebruikte culturele modellen (Hofstede en Inglehart), ten tweede omdat de onderliggende evs- en wvs-data gebaseerd zijn op representatieve steekproeven en over de tijd beschikbaar zijn, en ten derde omdat twee van de drie dimensies uit het model van Beugelsdijk en Welzel terugkeren in veel culturele modellen.¹⁸ Ten slotte verkiezen we het model van Beugelsdijk en Welzel omdat het een beperkt aantal dimensies omvat. Dat laatste is geen inhoudelijke reden, maar bewerkstelligt wel dat de internationale vergelijking enigszins overzichtelijk blijft.¹⁹

Alle culturele modellen, zoals besproken in paragraaf 9.2, hebben direct of indirect een dimensie die de mate van individualisme probeert te meten. Hofstede en Beugelsdijk en Welzel hebben alle drie een dimensie die de naam Individualisme draagt. Schwartz heeft weliswaar geen dimensie die de naam Individualisme draagt, maar zijn dimensie Autonomie heeft een soortgelijke betekenis. Bij Inglehart omvatten de dimensies ‘Traditioneel-Rationeel’ en ‘Overleving-Zelfontplooiing’ ook de notie van individualisering. Omdat elke dimensie logischerwijs een tegenpool heeft, spreken we van de dimensie Collectivisme-Individualisme.²⁰

Omdat Individualisme als culturele dimensie nogal eens verward wordt met egoïsme of egocentrisch gedrag (wat het niet is!), beschrijven we hier kort wat er wordt bedoeld met individualisme. Het verschil tussen Collectivisme en Individualisme betekent niet dat collectivistische samenlevingen solidair zijn en individualistische samenlevingen egoïstisch. Het verschil heeft niet betrekking op het al dan niet hebben van sociaal contact, maar op de vorm waarin sociale verbindingen tot stand komen. Een samenleving die zou bestaan uit egoïstische individuen die niet samenwerken heeft geen bestaansgrond.

In individualistische samenlevingen kiezen mensen de sociale verbanden die ze aangaan zelf, terwijl deze in collectivistische samenlevingen aan mensen worden opgelegd. Dergelijke druk vanuit de sociale groep is door Banfield (1958) ooit omschreven als ‘*amoral familism*’ (vertaald als amoreel familisme; zie Hooghe 2003). Het verschil tussen collectivistische en individualistische samenlevingen heeft dus geen betrekking op de solidariteit als zodanig, maar de vorm van die solidariteit. De Beer verwijst in dit verband naar het losser worden van de band tussen individu en collectiviteit (De Beer 2004). Collectivistische samenlevingen worden gekenmerkt door een specifieke vorm van solidariteit met bijvoorbeeld iemands familie of etnische groep. In individualistische samenlevingen is er een universele vorm van solidariteit die niet specifiek beperkt is tot bijvoorbeeld iemands familie. Bovendien is zulke verbondenheid niet langer vanzelfsprekend. Individualisering (dat wil zeggen het proces van collectivisme naar individualisme) ‘betekent dat de vrijheid om eigen keuzes te maken groter wordt, maar ze hoeft niet per se te impliceren dat zij daarvoor ook andere keuzes maken’ (De Beer 2004: 34).

Welzel (2013) merkt in dit verband op dat het niet verassend is dat een ontwikkelde welvaartsstaat vaak te vinden is individualistische samenlevingen. Juist de universele welvaartsstaat (toegankelijke zorg, opvang en onderwijs voor iedereen) stelt mensen in staat individuele keuzes (‘dat bepaal ik zelf wel’) te maken en ‘bevrijdt’ mensen van de noodzaak om zich tot bijvoorbeeld familie te richten. Of zoals in Nederland nog niet eens zo lang geleden nog gebruikelijk was, je bij ziekte of tegenslag in het leven te richten tot het kerkgenootschap.²¹

De dimensie Collectivisme-Individualisme hangt samen met de mate waarin mensen tradities belangrijk vinden, ouders hun kinderen religieus willen opvoeden, kinderen hun ouders tevreden willen stellen, en ouders gehoorzaamheid in de opvoeding benadrukken (een hoge score op Collectivisme) versus opvattingen waarin tradities en religie niet belangrijk worden gevonden, verantwoordelijkheidsgevoel in de opvoeding wordt benadrukt, individueel succes belangrijk is, kinderen worden geacht hun eigen leven te leiden

los van hun ouders, en homoseksualiteit en abortus toegestaan zijn (een hoge score op Individualisme).

Een tweede dimensie die in verschillende vormen terugkeert in veel van de hiervoor beschreven culturele modellen betreft de mate waarin samenlevingen materiële respectievelijk immateriële waarden benadrukken. De dimensie Toegeeflijkheid-Terughoudendheid bij Hofstede, Overleving-Zelfontplooiing van Inglehart, en Plicht-Plezier van Beugelsdijk en Welzel vatten eenzelfde soort waarden en normen.

De dimensie Plicht-Plezier relateert aan opvattingen over het belang van werk, de noodzaak om kinderen te leren dat hard werken belangrijk is, en de idee dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun geluk (een hoge score op Plicht) versus opvattingen die relateren aan de noodzaak om kinderen mee te geven dat verbeelding en creativiteit belangrijk is, dat gelukkig zijn belangrijk is, dat democratie een groot goed is, en dat een goed inkomen niet zo belangrijk is in een baan (een hoge score op Plezier).

Deze tweede dimensie hangt samen met de dimensie Collectivisme-Individualisme, maar terwijl Individualisme meet in hoeverre mensen vrij zijn om hun eigen keuzes te maken, meet deze tweede dimensie de mate waarin immateriële waarden worden benadrukt. Je eigen keuzes kunnen maken en een waardenoriëntatie gebaseerd op plezier, geluk en immateriële welvaart hangen samen, maar zijn niet hetzelfde. Het is niet ondenkbeeldig dat iemand meer hedonistische waarden nastreeft, maar zich tegelijkertijd laat leiden door collectieve druk vanuit bijvoorbeeld de familie of kerk (zoals in grote delen van de Verenigde Staten het geval is).

Figuur 9.2 geeft de positie van Nederland op de dimensie Collectivisme-Individualisme en de dimensie Plicht-Plezier. Het resultaat is gebaseerd op tabel 6 uit Beugelsdijk en Welzel (2018: 1494). Zoals toegelicht in de oorspronkelijke studie is voor verschillen in welvaart gecorrigeerd.

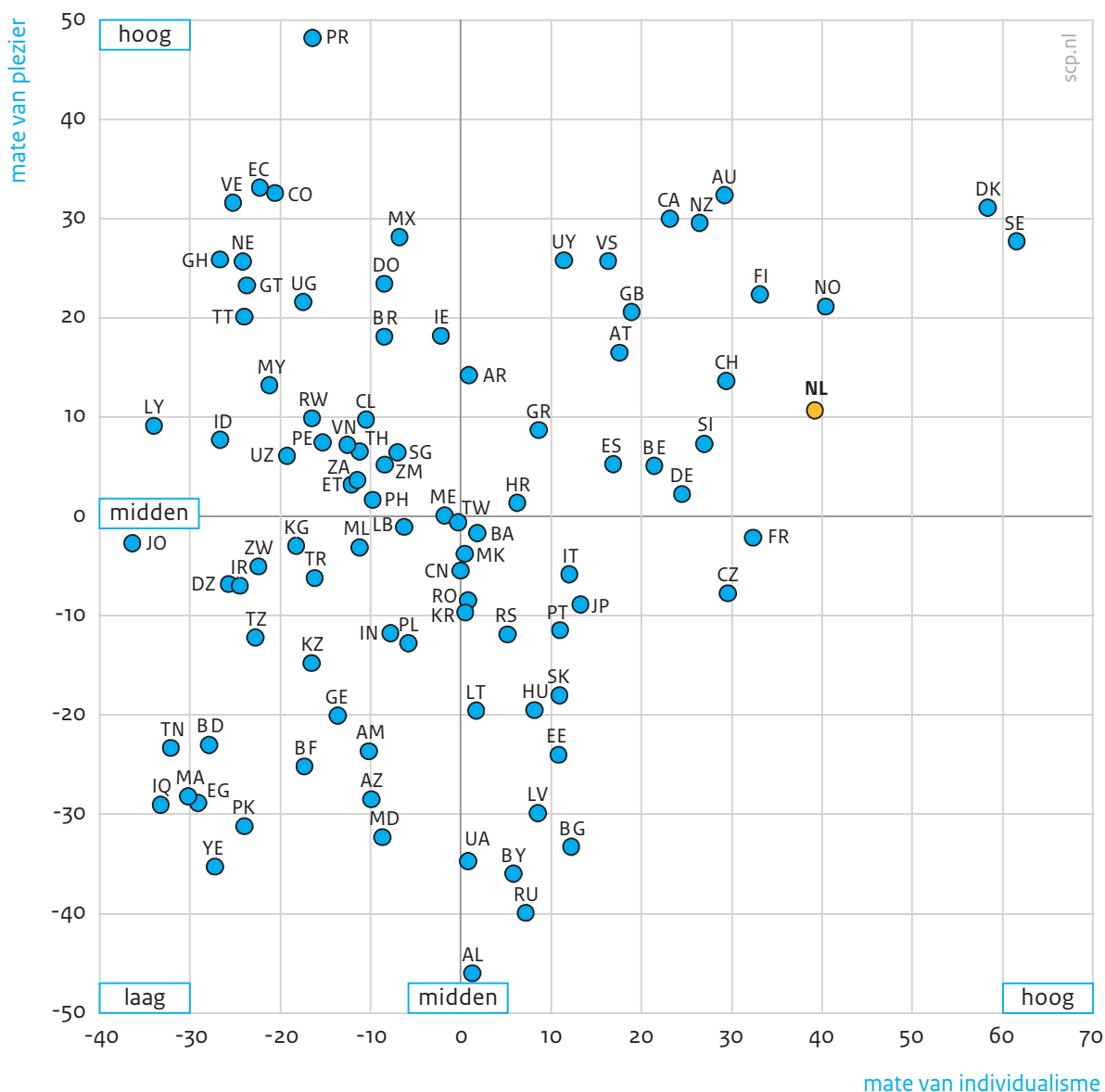
Figuur 9.2 geeft een gemiddelde score van Nederland (en 93 andere landen) op de twee geselecteerde dimensies. Hoewel deze gedetailleerde resultaten in lijn zijn met de resultaten van de clusteranalyse in paragraaf 9.4.1 – Nederland ligt dicht bij de Scandinavische landen en naburige West-Europese landen – roept het ook de vraag op in welke mate er veranderingen over de tijd te zien zijn. Heeft Nederland altijd zo'n hoge score op Individualisme gehad? Wat is de ontwikkeling over de tijd geweest op deze twee centrale culturele dimensies?

Zoals eerder beschreven veronderstelt Inglehart dat culturele verandering plaatsvindt door generaties die elkaar opvolgen. Dat is een zeer geleidelijk proces, ook wel aangeduid met de term 'stille revolutie'. In lijn met de benadering van Inglehart geven figuur 9.3 en 9.4 de score voor Nederland op de twee dimensies voor generaties geboren tussen 1900 en 2000. Niet voor alle landen hebben we genoeg gegevens om een score voor de generatie geboren tussen 1900 en 1919 te berekenen.²² Net zoals in het werk van Inglehart de vraag blijft in welke mate de gerapporteerde verschuivingen enkel het gevolg zijn van generatie-effecten, of dat er ook leeftijds- en periode-effecten optreden, geldt dezelfde kanttekening voor het model van Beugelsdijk en Welzel. De verschillende analyses in de originele studie van

Beugelsdijk en Welzel (2018) maken het echter aannemelijk dat de geobserveerde veranderingen over de tijd toegewezen kunnen worden aan generatie-effecten.

Figuur 9.2

Nederland vergeleken^a

a Hoog relateert aan een hoge score op Individualisme respectievelijk Plezier.

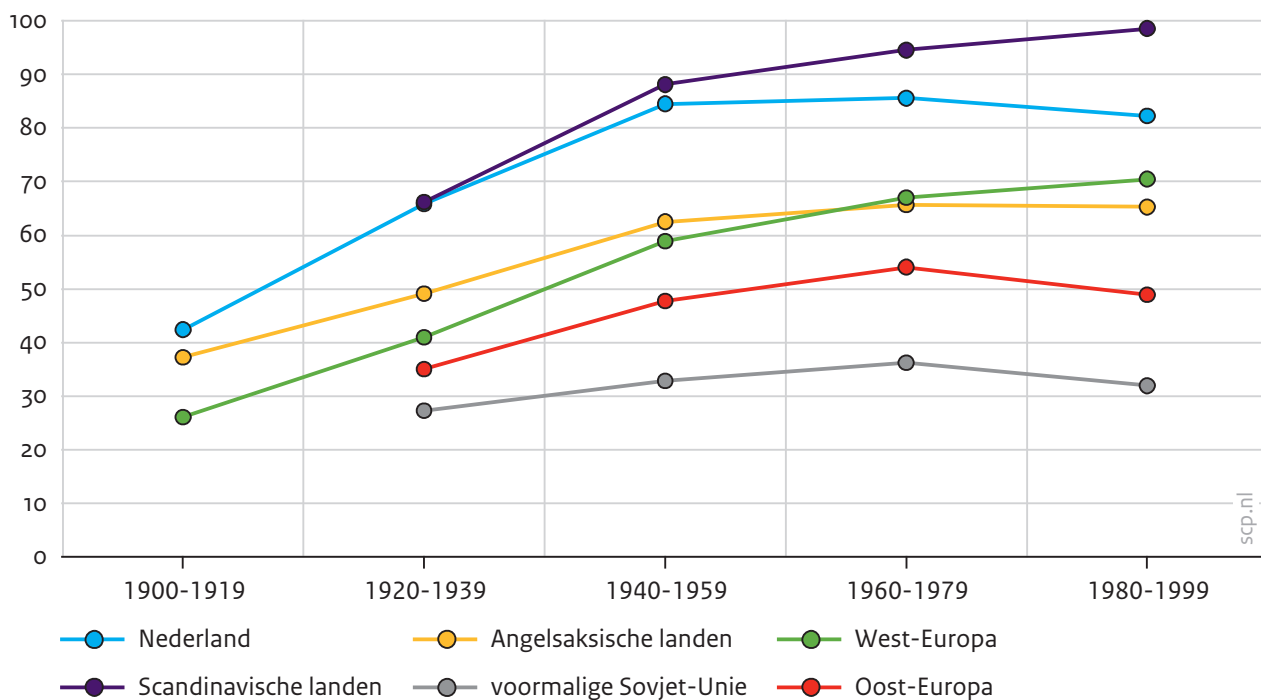
Bron: Beugelsdijk en Welzel (2018)

Omdat figuren met de scores voor alle landen individueel onoverzichtelijk en onbegrijpelijk zou worden, hebben we ervoor gekozen Nederland te vergelijken met culturele clusters. Voor elk van de drie dimensies geven we naast de score voor Nederland de scores voor het Scandinavisch cluster (Denemarken, Zweden, Noorwegen en IJsland), het Angelsaksisch cluster (Verenigde Staten, Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en Groot-Brittannië), en West-Europa (Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië, België en Luxemburg). Ten slotte maken we een onderscheid tussen landen die tot de voormalige

invloedssfeer van het communisme hebben behoord. We volgen het klassieke onderscheid tussen de satellietstaten in *Oost-Europa* (Kroatië, Tsjechië, Estland, Letland, Litouwen, Polen, Slowakije, Slovenië en Hongarije) en de *voormalige Sovjet-Unie* (Albanië, Armenië, Azerbeidzjan, Wit-Rusland, Rusland, Georgië, Kirgizië, Moldavië, Montenegro, Bosnië, Servië, Bulgarije, Roemenië en Oekraïne).

Figuur 9.3

Culturele verschillen - collectivisme-individualisme over de tijd (mate van individualisme op een schaal van 0 tot 100)

Bron: Beugelsdijk en Welzel (2018)

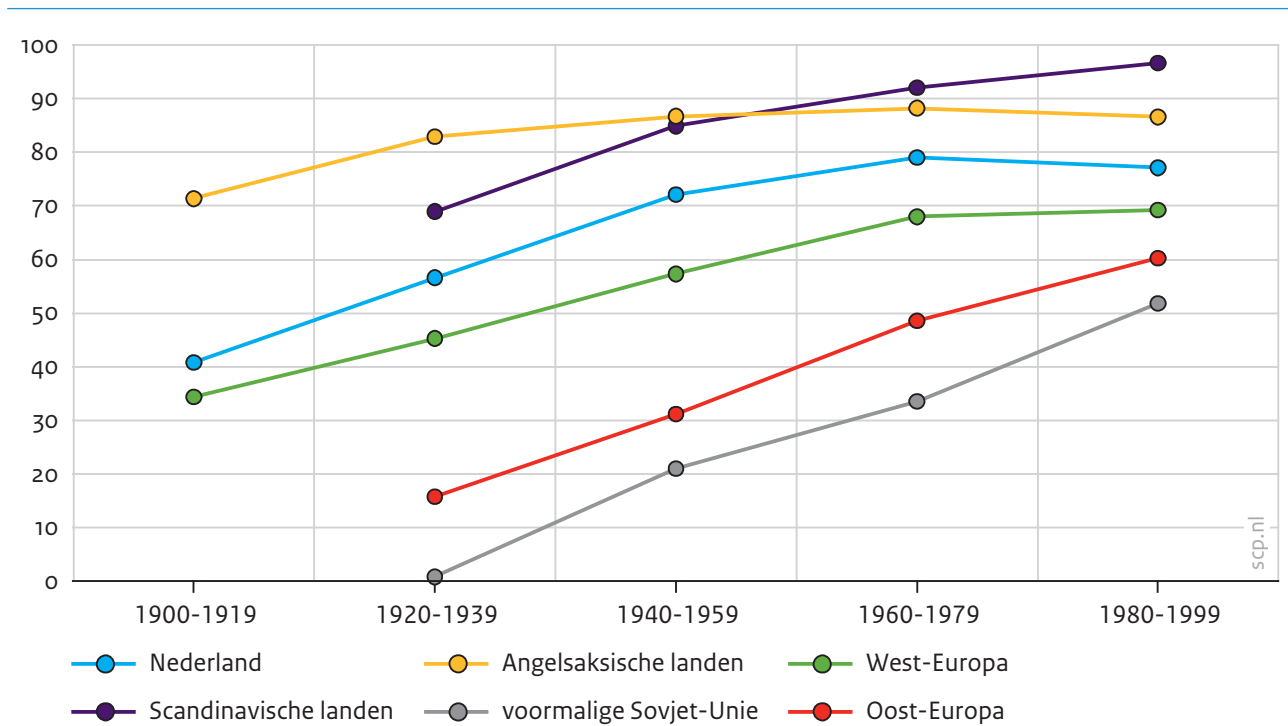
Figuur 9.3 bevestigt het beeld dat uit figuur 9.2 naar voren komt: Nederland is een van de meest individualistische landen in de wereld. De Scandinavische landen scoren het hoogst op de mate van individualisme. Terwijl het proces van individualisering zijn hoogtepunt lijkt te hebben bereikt na de jaren zestig in Nederland, heeft het proces van individualisering zich in de Scandinavische landen verder doorgezet; een observatie ook reeds gedaan door Welzel (2013). Ander onderzoek van Pew Research Center²³ bevestigt het beeld dat Scandinavische landen zich onderscheiden door een zeer hoge mate van permissiviteit van zaken die in andere landen soms nog onbespreekbaar zijn. Bijvoorbeeld 94% van de Zweden vindt dat abortus altijd toegestaan is. Dit tegenover de Verenigde Staten, waar dat aandeel 57% is. In Nederland vindt volgens dit onderzoek van Pew in 2017 84% dat abortus altijd toegestaan is. In de ogen van bijna alle Zweden en ook een groot deel van de Nederlanders is abortus duidelijk iemands eigen keuze. Dekker en De Ridder (2017) merken in dit verband op dat in Nederland: ‘de keuzevrijheid van de vrouw aangaande abortus krijgt steun van ongeveer driekwart en dat is meer dan in de jaren negentig’.²⁴

Het proces van individualisering vakt in Nederland af na de jaren zestig en neemt zelfs licht af voor de generatie geboren tussen 1980-2000. Hoewel de neiging over het algemeen groot is om verschillen in waarden en normen aan generatieverschillen toe te schrijven, is de afvlakking toch te beperkt om als een significante verschuiving te kwalificeren. Wat blijft staan is het verschil tussen de generatie die is opgegroeid vóór de Tweede Wereldoorlog en de generatie erna. Meer in het algemeen illustreert figuur 9.3 goed de stelling van Inglehart dat landen in dezelfde algemene richting gaan.

Op de culturele dimensie die meet in welke mate Nederlanders Plicht dan wel Plezier benadrukken, neemt Nederland een middenpositie in. Van oudsher scoren de Angelsaksische landen op deze Plezier dimensie het hoogst, maar over de tijd vakt hun relatieve voor-sprong af. Net als in figuur 9.3 bij de vergelijking van Collectivisme-Individualisme komt in figuur 9.4 duidelijk naar voren dat landen in dezelfde richting bewegen, maar dat er blijvende verschillen zijn tussen (groepen) landen op basis van verschillen in het niveau van economische ontwikkeling en hun geschiedenis. De rangorde van clusters blijft praktisch gezien hetzelfde over de tijd.

Figuur 9.4

Culturele verschillen - plicht-plezier over de tijd (mate van plezier op een schaal van 0 tot 100)

Bron: Beugelsdijk en Welzel (2018)

Nederlanders zijn duidelijk opgeschoven van een waardeoriëntatie gebaseerd op Plicht naar een waardeoriëntatie waar Plezier centraal staat. Dit beeld wordt bevestigd in ander meerjarig onderzoek naar waardenverschuiving in Nederland. Eisinga et al. (2012) schrijven dat de waarden van de Nederlandse bevolking zijn opgeschoven van economische burgerlijkheid (Plicht) naar consumptief hedonisme (Plezier). Meer specifiek: volgens deze auteurs is het aantal mensen in Nederland dat er sterk hedonistische waarden op na houdt toege-

nomen van ongeveer 50% in 1980 tot 79% in 2011. Dit toegenomen belang van Plezier (Eisinga et al. gebruiken het woord *hedonisme*) is volgens genoemde auteurs vermoedelijk voor een belangrijk deel aan generatievervanging toe te schrijven en het resultaat van de stille revolutie zoals Inglehart die heeft beschreven. Hoewel het lastig blijft generatie-effecten te onderscheiden van leeftijds- en periode-effecten (Fienberg en Mason 1985; Ryder 1965), zijn de hier gerapporteerde resultaten in lijn met de bevindingen van Eisinga et al.

9.5 Met welke landen voelen Nederlanders zich verbonden?

Tot zover de internationale vergelijking op basis van verschillen in waarden en normen zoals samengevat in de verschillende culturele modellen. Hoe ervaren Nederlanders zelf de afstand tot andere landen?

Om die vraag te beantwoorden, hebben we in de SCP-enquête Denkend aan Nederland (DAN) aan een representatieve groep Nederlanders de vraag voorgelegd in hoeverre ze zich verbonden voelen met Nederland en met een selectie van andere landen. Die selectie is gebaseerd op de culturele clusters zoals eerder besproken, ervan uitgaand dat bepaalde landen representatief zijn voor een grotere groep landen. Uiteraard hebben we onze respondenten niet een lijst van alle bijna 200 landen in de wereld voorgelegd, maar een (gerandomiseerde) selectie van 61 landen plus Nederland. De landenlijst staat vermeld in tabel A.1 in de bijlage van dit hoofdstuk. Elke respondent kreeg tien landen plus Nederland voorgelegd. Respondenten kregen de volgende vraag te beantwoorden: 'Kunt u aangeven wat uw gevoelens zijn bij de volgende landen?' Respondenten konden een antwoord geven tussen de 1 en de 10 (naast een antwoordcategorie 'ik weet het niet').

Gemiddeld is elk land door 758 respondenten beoordeeld (met een minimum van 622 respondenten en een maximum van 907 respondenten). Een score 1 betekent dat men zeer negatieve gevoelens ervaart bij dat land, een 10 betekent dat men zeer positieve gevoelens heeft over dat land. Het antwoord op deze vraag is illustratief voor de gevoelsmatige afstand die Nederlanders ervaren ten opzichte van verschillende landen. De vraag is gemakkelijk te beantwoorden voor de respondenten, zoals we uit het zeer lage aantal ontbrekende waarnemingen kunnen afleiden (er zijn bv. slechts 45 ontbrekende waarnemingen voor de vraag over Nederland).

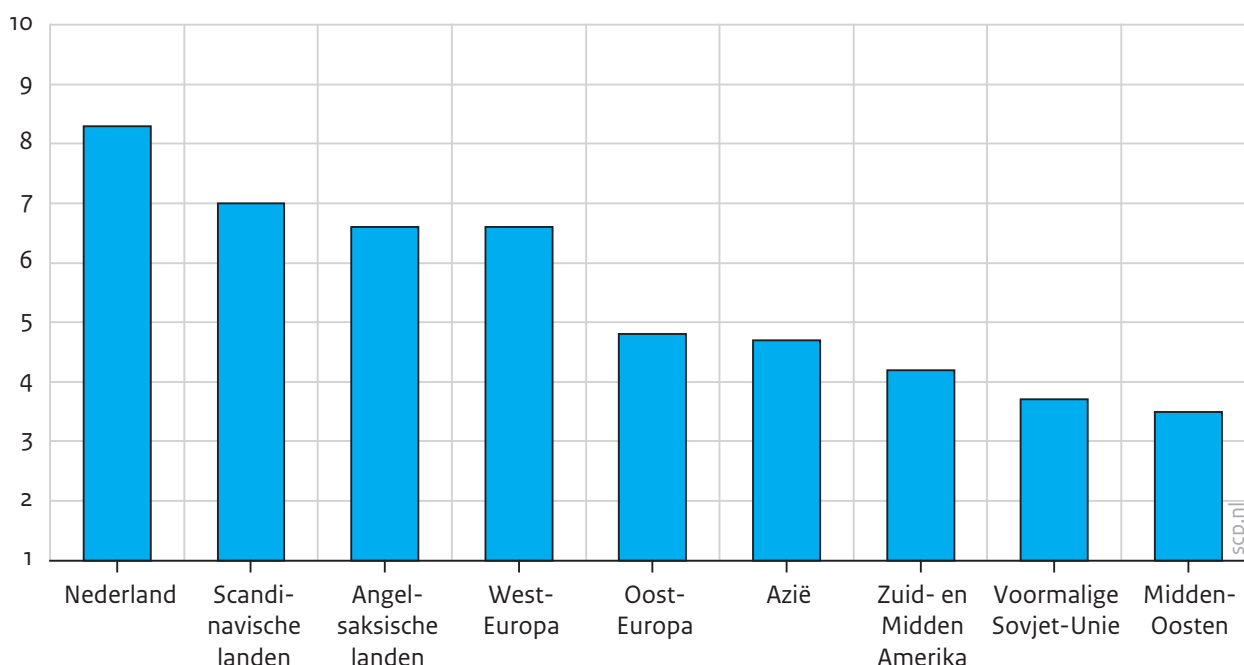
Nederland scoort zelf het hoogst. Gemiddeld genomen geven Nederlanders een 8,3 aan hun (positieve) gevoel ten opzichte van Nederland zelf. Het eerste land dat volgt is Noorwegen, maar dat scoort gemiddeld meer dan een punt (op de tienpuntsschaal) lager. De vijf landen die hoger scoren dan een 7 zijn Noorwegen (7,2), Canada (7,2), Zweden (7,1), Nieuw-Zeeland (7,1) en Denemarken (7,0) en België (7,0). Duitsland scoort net onder de 7 (namelijk 6,8). Landen waar Nederlanders gemiddeld genomen aangeven negatieve gevoelens over te hebben, zijn onder andere Irak (2,8), Saoedi-Arabië (3,2) en Rusland (3,4).

We visualiseren de resultaten in figuur 9.5. Omdat een figuur met de gemiddelde scores voor alle landen onleesbaar is (details van de individuele landenscores staan in de bijlage van dit hoofdstuk), vatten we de resultaten samen voor de culturele clusters.²⁵ Het Scandi-

navisch cluster heeft de hoogste score (7,1), dat wil zeggen dat Nederlanders gemiddeld genomen zeer positieve gevoelens ervaren bij Denemarken, Zweden en Noorwegen. Het Scandinavisch cluster wordt gevolgd door het Angelsaksisch cluster met een gemiddelde van 6,6. Daarbij moet worden aangetekend dat de score voor de Verenigde Staten het gemiddelde van dit cluster fors naar beneden haalt. De vs scoort 5,4 en zonder de vs scoort het Angelsaksisch cluster gemiddeld een 6,8; slechts 0,3 lager dan het Scandinavisch cluster. Het Scandinavisch cluster en het Angelsaksisch cluster worden gevolgd door West-Europa (6,6). Het omslagpunt waar positieve gevoelens omslaan in negatieve gevoelens ligt bij het cluster Oost-Europa (4,6). Zuid- en Midden-Amerika (4,7) en Azië (4,2) hebben een score tussen de 4 en de 5. De voormalige Sovjet-Unie (3,7) en het Midden-Oosten (3,5) worden gemiddeld negatief geëvalueerd op deze gevoelsvraag.

Figuur 9.5

Gevoelens van Nederlanders ten aanzien van andere landen (tienpuntsschaal)^a

a Antwoorden liggen tussen de scores 1 en 10, waarbij 1 staat voor zeer negatieve gevoelens en 10 voor zeer positieve gevoelens.

Bron: SCP, DAN'18

De scores in figuur 9.5 moeten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. In tegenstelling tot de vergelijking van waarden en normen zoals eerder beschreven en gevisualiseerd in figuur 9.1, is deze gevoelsvraag gebaseerd op een momentopname. Nieuws over landen heeft invloed op de manier waarop respondenten deze vraag beantwoorden. Het is niet onaannemelijk dat de politieke situatie in bijvoorbeeld de Verenigde Staten, Turkije en Rusland (Trump, Erdogan en Poetin worden over het algemeen kritisch gevolgd in de Nederlandse pers) invloed heeft gehad op de beantwoording van de gevoelsvraag, resulterend in een relatief lage score voor deze landen. In hoofdstuk 18 hebben we

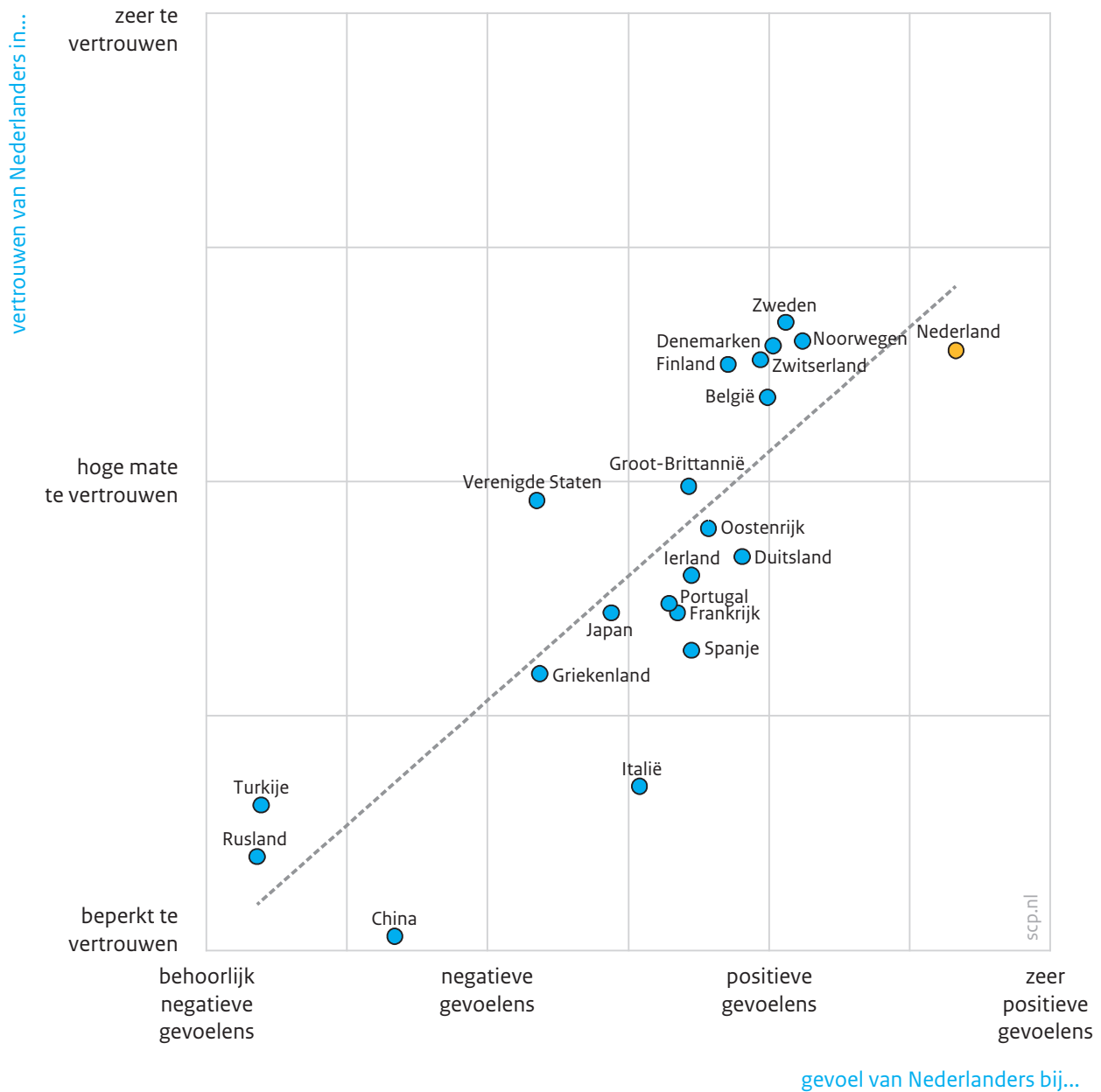
de dataverzameliingsprocedure beschreven en aangegeven dat de enquête afgenomen is in de periode juni tot en met augustus 2018. In deze periode vonden onder meer de presidentsverkiezingen in Turkije plaats, was er publieke opwinding over de introductie van Turkse weekendscholen in Nederland, en de nasleep van de vliegramp met de MH17. Om te onderzoeken hoe robuust de gebruikte gevoelsvraag is, hebben we het hier geschetste resultaat naast andere onderzoeksresultaten gelegd. Meer specifiek vergelijken we de scores op de gevoelsvraag met de mate waarin Nederlanders vertrouwen hebben in inwoners van andere landen.²⁶ Hoewel de vertrouwensvraag over inwoners gaat en de gevoelsvraag over een land – wat niet per se hetzelfde is – zullen we zien dat de antwoorden op beide vragen sterk samenhangen.

Tussen 1970 en 1996 is in de Eurobarometer aan Nederlanders de vraag gesteld in welke mate inwoners van andere landen te vertrouwen zijn.²⁷ De Eurobarometer is een reeks van opiniepeilingen van de Europese Commissie om de publieke opinie in de EU-lidstaten in kaart te brengen. Gegevens over vertrouwen van Nederlanders in inwoners van andere landen zijn beschikbaar voor twintig landen plus Nederland zelf. Het verband tussen gevoel en vertrouwen is weergegeven in figuur 9.6. De horizontale as geeft de score op de gevoelsvraag zoals gemeten op een tienpuntsschaal. De verticale as geeft de score op vertrouwen van Nederlanders in de inwoners van een bepaald land zoals gemeten op een vierpuntschaal (waarbij score 1 staat voor ‘geen vertrouwen’ en 4 voor ‘veel vertrouwen’). Er is duidelijk sprake van een positief verband: een hogere gevoelsscore gaat samen met meer vertrouwen. De correlatie voor 21 landen (inclusief Nederland zelf) tussen de gevoelsvraag uit 2018 en het gemiddelde vertrouwen van Nederlanders in inwoners van andere landen zoals gemeten tussen 1970-1996 is 0,83.

Nederlanders hebben het meeste vertrouwen in Scandinaviërs, gevolgd door België, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Zoals al eerder aangestipt is de Verenigde Staten een vreemde eend in de bijt, omdat men gelet op het hoge vertrouwen in Amerikanen een hogere positieve score op de gevoelsvraag zou kunnen verwachten. We vermoeden dat dit te maken heeft met de kritische discussie rond de huidige president van de Verenigde Staten, Donald Trump. Ook Turkije en Rusland scoren gelet op de mate van vertrouwen relatief laag op de gevoelsvraag.²⁸ De afstand van Rusland, Turkije en de Verenigde Staten tot de (regressie)lijn in figuur 9.6 illustreert de mate waarin deze drie landen afwijken van het algemene verband.

Figuur 9.6

Relatie tussen gevoel bij, en wederzijds vertrouwen in inwoners van andere landen

Bron: Eurobarometer, SCP, DAN'18

9.6 Wat betekenen deze resultaten voor onze nationale identiteit?

In dit hoofdstuk hebben we de discussie over onze nationale identiteit ingekleurd door (typisch?) Nederlandse waarden en normen te vergelijken met de waarden en normen in andere landen. Dat hebben we op twee manieren gedaan. In de eerste plaats hebben we op basis van een serie culturele modellen Nederlandse waarden en normen langs een meetlat gelegd. Vervolgens hebben we in meer detail naar twee veelgebruikte culturele dimensies gekeken (Collectivisme-Individualisme en Plicht-Plezier). Deze vergelijkingen hebben we aangevuld met informatie over het 'gevoel' van Nederlanders bij ander landen.

Onafhankelijk van de ‘meetlat’ die toegepast wordt, komt uit dit hoofdstuk naar voren dat Nederland veel gelijkenissen vertoont met de waarden en normen zoals die in Scandinavische landen (Denemarken, Noorwegen en Zweden) te vinden zijn, kort daarna gevolgd door Zwitserland, Duitsland en Oostenrijk. Nederland is een land waar mensen hun eigen keuzes maken (een hoge score op de meetlat van Individualisme), en waar de verhoudingen relatief plat zijn (Machtsafstand scoort laag). Dat laatste resultaat wordt ook als kenmerkend voor Nederland gezien door buitenlandse expats die in Nederland werken (zie hoofdstuk 10).

De vergelijking van Nederland met andere landen op basis van culturele modellen en de vergelijking van Nederland met andere landen op basis van de gevoelsvraag levert een verrassend sterk verband op, met één belangrijke kanttekening. Zowel op basis van waarden en normen als op basis van gevoelens ten aanzien van andere landen vertoont Nederland veel gelijkenis met Scandinavische landen, aangevuld met Oostenrijk, Zwitserland en Duitsland. Gevoelsmatig geven Nederlanders echter ook aan sterk positieve gevoelens te hebben bij een aantal Angelsaksische landen (meer specifiek Nieuw-Zeeland, Australië en Canada, landen die in de jaren vijftig klassieke emigratiebestemmingen waren). Deze sterk positieve gevoelens voor Angelsaksische landen is een resultaat dat niet direct uit de vergelijking van culturele modellen rolt. De vergelijking levert het volgende samenvattende beeld op voor landen waar Nederland affiniteit mee heeft:

- vergelijking op basis van culturele modellen: Noorwegen, Denemarken, Zweden, Finland, Zwitserland, Oostenrijk, Duitsland;
- vergelijking op basis van gevoelsvraag Noorwegen, Denemarken, Zweden, Finland, Zwitserland, Oostenrijk, Duitsland, België, Nieuw-Zeeland, Australië, Canada.

De landen waar Nederlanders een beperkte afstand toe ervaren, zijn niet altijd de landen die uit een vergelijking van waarden en normen rollen. Zeker, de gemiddelde Nederlander heeft positieve gevoelens bij Scandinavische landen. Maar de ervaren positieve gevoelens bij veel Angelsaksische landen correspondeert niet met de mindere mate van overlap in waarden en normen zoals we die in culturele modellen terugzien. Dit verschijnsel is niet helemaal onbekend. Anekdotisch bewijs over crossculturele samenwerking tussen Nederlanders en Amerikanen wijst vaak op de onderschatting van de culturele verschillen die er bestaan tussen Nederlanders en Amerikanen (zie ook hoofdstuk 10).

De hiervoor beschreven karakterisering van Nederland is goed te rijmen met de manier waarop ons land georganiseerd is en de aard van vele politieke discussies. Nederland verenigt kenmerken in zich die zowel terug te vinden zijn in Scandinavische landen als kenmerken die typisch zijn voor Angelsaksische landen. Dat levert een fascinerend spanningsveld op in hoe wij (burgers en politici) Nederland willen vormgeven, juist omdat de typerende kenmerken van het Scandinavisch model en het Angelsaksisch systeem haaks op elkaar staan. Nederland staat met één been in het noorden (Scandinavië) en wil met het andere been graag een stap zetten richting het westen (Verenigd Koninkrijk, Canada).

Zoals al vaker is beschreven is het sociaal-economisch systeem in Scandinavië te karakteriseren als een gecoördineerde markteconomie met een relatief grote rol voor de overheid,

lage inkomensongelijkheid als gevolg van een belastingstelsel waar de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen, en een uitgebreid stelsel van sociale zekerheid, onder meer gereflecteerd in bijna ‘gratis’²⁹ kinderopvang voor iedereen (Esping-Anderson 1990; Hall en Soskice 2001; Vrooman 2009). De sociale welvaartsstaat zoals die in Scandinavische landen te vinden is, hangt overigens logisch samen met de hoge score op de dimensie Individualisme. Zoals eerder aangestipt, is het de universele welvaartsstaat die mensen relatief onafhankelijk maakt van familie en vrienden.

Het Angelsaksische systeem zoals dat in onder andere de Verenigde Staten, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland is te vinden, is gebaseerd op een liberale markteconomie waarbij concurrentie een belangrijk organiserend principe is. De inkomensverschillen zijn relatief groot en het stelsel van sociale zekerheid is ten opzichte van dat in bijvoorbeeld Zweden en Noorwegen beperkt. De eigen bijdrage van mensen aan hun ziektekosten is hoger en de positie van werknemers is zwakker ten opzichte van aandeelhouders vergeleken met de verhouding tussen werknemers en aandeelhouders in Scandinavische landen. Nederland als Zuid-Scandinavisch land met wortels in het Duitstalige deel van Europa en dat zich graag spiegelt aan Angelsaksische landen gaat op en neer tussen beide systemen. We willen concurrentie op het spoorwegnet, in de gezondheidszorg, tussen universiteiten en op de arbeidsmarkt, maar als de scherpe kantjes van een Angelsaksisch geïnspireerd systeem manifest worden (toegankelijkheid van het onderwijs en de zorg komt onder druk, er ontstaan complexe bestuurslagen met onduidelijkheid over wie de ‘baas’ is omdat we aandeelhouders niet helemaal voorop willen stellen, en het wordt duidelijk dat de rechtsbescherming van groepen werknemers onder druk komt te staan), ontstaat er discussie en worden de scherpe kantjes – soms na enige tijd – afgevlind. Deze observaties sluiten goed aan bij de conclusie van Witt en Jackson (2016) dat Nederland overeenkomsten vertoont met zowel de gecoördineerde markteconomie als de liberale markteconomie.

De privatiserings- en liberaliseringsgolf in de jaren negentig wordt vaak gezien als bewijs voor de ‘amerikanisering’ van Nederland en vooral van ons sociaal-economisch stelsel. Dat opgeteld bij het (onjuiste) idee dat alle westerse landen cultureel op de Verenigde Staten zullen gaan lijken, levert een beeld op dat Nederland opgeschoven is in de richting van de vs. Het is onmiskenbaar zo dat Nederland een aantal cruciale elementen van de gecoördineerde markteconomie heeft losgelaten (de eigen bijdrage in de zorg en het hoger onderwijs zijn hoger geworden, en de duur van de werkloosheidsuitkering is verkort, om maar een paar voorbeelden te geven), maar nog steeds zijn veel van de zo kenmerkende instituties in Nederland in de basis ontleend aan een gecoördineerde markteconomische organisatievorm. De toegenomen individualisering zet een aantal belangrijke instituties onder druk (zie hoofdstuk 14 voor een discussie van pensioenstelsel, zorg en wonen) en de Nederlandse reflex om op basis van consensus (niet macht en hiërarchie) discussies aan te gaan verklaart voor een deel de taaierheid van het vinden van oplossingen voor zulke maatschappelijke discussies.

Tot slot komt uit dit hoofdstuk duidelijk naar voren dat de Nederlandse samenleving sterk individualistisch is (geworden) en ook hoog scoort op de dimensie die plezier maken benadrukt. Nederlanders vallen met deze culturele kenmerken tussen de Scandinavische landen

en de Angelsaksische landen in. Scandinavische landen scoren nog hoger op Individualisme dan Nederland. Denemarken en Zweden zijn verreweg de meest individualistische landen in de wereld, voornamelijk wat betreft hun opvattingen over de permissiviteit van homoseksualiteit en abortus, en gelijkwaardigheid van genderrelaties. Angelsaksische landen scoren hoger dan Nederland op de dimensie die Plezier benadrukt. Nederland is in vele opzichten een uniek land, maar op basis van de gangbare waarden en normen wellicht ook goed te karakteriseren als het meest zuidelijke Scandinavische land (met wortels in het Duitstalig deel van Europa) dat zich graag spiegelt aan Angelsaksische landen.

Noten

- 1 Wanneer we over 'Nederland' en 'Nederlanders' spreken, bedoelen we de inwoners van Nederland. Ten behoeve van de formulering en schrijfstijl is er soms voor gekozen om de woorden Nederland en Nederlanders te gebruiken. De vergelijking van waarden en normen op basis van gemiddelde landenscores heeft een lange traditie, maar is niet zonder kritiek. De kritiek richt zich onder andere op de noodzaak om bij het gebruik van het gemiddelde de onderliggende diversiteit aan opvattingen in een land niet te ontkennen. In de sociale wetenschappen staat deze kritiek bekend onder verschillende termen, zoals *methodologisch nationalisme* of de *homogeniteitsassumptie*. Voor een discussie over culturele diversiteit binnen landen in de context van onderzoek naar waarden en normen verwijzen we naar Beugelsdijk en Klasing (2017) en Fischer en Schwartz (2011).
- 2 Zie Meyer (2014) voor een recente en populaire verhandeling over omgaan met cultuurverschillen op de werkvloer.
- 3 Het gebruik van enquêtes is niet ideaal, want we weten niet of de antwoorden die respondenten geven op de vragen over hun waarden en normen corresponderen met hun feitelijke gedrag. In het ideale scenario zouden we gedrag in kaart brengen: hoe reageren mensen in verschillende landen in verder identieke situaties? Omdat het praktisch onhaalbaar is om op grote schaal in verschillende landen feitelijk gedrag te meten, maken wetenschappers gebruik van enquêtes. Een poging om gedrag te meten en te vergelijken tussen landen is het onderzoek van Henrich et al. (2005). Deze studie is gebaseerd op een serie experimenten gericht op het vaststellen van de mate waarin mensen zich rationeel gedragen. De resultaten van dit onderzoek zijn niet bruikbaar voor het doel van dit hoofdstuk, omdat het slechts een beperkt aantal landen betreft en het niet gaat om algemene waarden en normen, maar gedrag op een zeer specifiek domein (namelijk economisch keuzegedrag).
- 4 Zie www.europeanvaluestudies.eu.
- 5 Zie www.worldvaluessurvey.org.
- 6 Zie www.europeansocialsurvey.org.
- 7 Representatieve groepen worden gedefinieerd op basis van een aantal kenmerken, onder andere geslacht, leeftijd, sociaal-economische status en geografische locatie (stad-platteland en regionale verdeling). Voor details over hoe evs, wvs en ess tot hun steekproeven komen, verwijzen we naar de websites van evs, wvs en ess (zie noot 4, 5 en 6). Voor alle drie geldt dat de enquêtegegevens publiekelijk (en geanonimiseerd) beschikbaar zijn.
- 8 Naast deze genoemde vier modellen is de studie van Gelfand et al. (2011) het vermelden waard. Omdat die studie geen model is in de zin dat ze meerdere culturele dimensies ontwikkelen, bespreken we het hier verder niet. Bovendien zijn Gelfand et al. niet zozeer geïnteresseerd in de score op een bepaalde culturele dimensie, maar willen zij weten in welke mate de aanwezige waarden en normen strikt of los worden gehanteerd. De dimensie 'Tightness-Looseness' die zij op basis van zelf geformuleerde enquêtevragen ontwikkelen, meet in hoeverre de in een land aanwezige culturele opvattingen en normen strikt worden gehanteerd (onafhankelijk van de aard van de specifieke waarden). Gelfand et al.

- karacteriseren Nederland als een land met relatief losse normen. Afwijkend gedrag wordt hier over het algemeen getolereerd en sociale normen zijn niet erg dwingend. Ook dit resultaat moet natuurlijk niet absoluut geïnterpreteerd worden, maar ten opzichte van andere landen. Landen waar normen sterk gehanteerd worden en afwijking van de norm minder gewaardeerd wordt (dus landen die Gelfand et al. als ‘tight’ omschrijven), zijn bijvoorbeeld Singapore, Japan en Zuid-Korea, maar ook Groot-Brittannië.
- 9 Zoals Schnabel correct opmerkt, behoort Hofstede op basis van het door hem ontwikkelde model tot een van de meest geciteerde sociale wetenschappers uit Nederland (Schnabel 2014: 90). Dat wil niet zeggen dat het model van Hofstede niet stevig bekritiseerd is. Voor een samenvatting van die kritiek verwijzen we naar Beugelsdijk en Welzel (2018).
- 10 De dimensies van Schwartz hangen met elkaar samen op theoretische gronden met als gevolg dat positieve of negatieve correlaties tussen dimensies uit het model van Schwartz in de orde van grootte van +/- 0,5 geen uitzondering zijn. Met uitzondering van Hofstedes dimensies van Individualisme en Machtsafstand die met elkaar samenhangen (correlatie is $-0,62$), zijn de overige drie dimensies uit het originele raamwerk van Hofstede onafhankelijk van elkaar.
- 11 Dit wordt ook wel de schaarstehypothese genoemd: mensen hechten waarde aan zaken die schaars zijn.
- 12 Dit wordt ook wel de socialisatiehypothese genoemd: mensen ontwikkelen hun waardenpatroon in de eerste vijftien tot twintig jaar van hun leven. Dit is ook de reden dat Schwartz naar studenten en docenten kijkt. Docenten hebben een rol in de socialisatie van studenten en door naar de opvattingen van beide te vragen, veronderstelt Schwartz dat deze een goed beeld geven van de waarden en normen van inwoners van een land.
- 13 De wetenschappelijke kritiek op het werk van Inglehart betreft niet zozeer zijn theoretische veronderstelling dat waarden over de tijd verschuiven onder invloed van economische ontwikkeling in de algemene richting van postmaterialisme. De kritiek betreft voornamelijk de manier waarop hij tot deze twee culturele dimensies is gekomen, alsmede de manier waarop hij de verschuiving over de tijd toewijst aan generaties die elkaar opvolgen. Op basis van (deels herziene en verbeterde) statistische beslisregels en nieuw verzamelde data vallen de twee dimensies van Inglehart samen. Anders gezegd: de grote gemene deler van de twee dimensies is zodanig dat er twijfel is of de twee dimensies van Inglehart wel zo onafhankelijk zijn. Volgens Welzel (2013) hebben de twee dimensies zoveel overlap omdat het traditionele anker van de eerste dimensie en het overlevingsanker van de tweede dimensie sterk met elkaar samenhangen. Een tweede punt van kritiek op het werk van Inglehart gaat om de wijze waarop hij verschuivingen in waarden en normen toewijst aan generaties die elkaar opvolgen. Het voert te ver om de details van deze kritiek hier te bespreken, maar de essentie van het probleem is dat het empirisch lastig is om generatie-effecten te onderscheiden van leeftijds- en periode effecten (Fienberg en Mason 1985; Ryder 1965).
- 14 Er bestaat nog een andere methode om de complexiteit van de culturele modellen te reduceren. Deze methode voegt de dimensies samen tot een verschilmaat. Bijvoorbeeld: de verschillen tussen Nederland en een ander land voor de zes dimensies van Hofstede worden bij elkaar opgeteld en dat leidt tot één verschilmaat. Deze verschilmaat geeft de score de mate waarin twee landen cultureel van elkaar verschillen. Voor een beknopt overzicht van de manier waarop zulke culturele afstandsmaten worden gebruikt, verwijzen we naar Beugelsdijk et al. (2018).
- 15 De meta-analyse van Ronen en Shenkar (2013) houdt rekening met het feit dat de groep landen waarvoor scores beschikbaar zijn op culturele dimensies verschilt tussen de verschillende culturele modellen. Nederland is in acht van de elf gebruikte modellen vertegenwoordigd.
- 16 Voor een gedetailleerd onderscheid hoe Nederland in elk van de culturele modellen afzonderlijk gegroepeerd wordt, verwijzen we naar het originele artikel van Ronen en Shenkar (2013). Hier volstaan we met de opmerking dat Hofstede Nederland groepeerde met alle Scandinavische landen (Hofstede

2001: 64). Inglehart en Schwartz breiden de groep uit met een aantal West-Europese landen zoals Duitsland en Frankrijk.

- 17 Ronen en Shenkar (2013) bespreken ook de mate waarin de gevonden clusters homogeen zijn. Hun resultaten geven aan dat het Angelsaksisch cluster erg homogeen is, gevolgd door het Scandinavisch cluster.
- 18 De derde dimensie uit het raamwerk van Beugelsdijk en Welzel betreft de dimensie Vertrouwen. Er bestaat een uitgebreide literatuur over sociaal en institutioneel vertrouwen. Voor een analyse van vertrouwen in Nederland en andere landen verwijzen we naar Boelhouwer et al. (2016), Fukuyama (1995) en Schnabel et al. (2008).
- 19 Er is nog een reden om in deze paragraaf het model van Beugelsdijk en Welzel uit te lichten. Deze reden is technisch van aard, maar daarom niet onbelangrijk. Om uit te sluiten dat de groepering van Nederland in het Scandinavisch cluster tot stand komt op basis van niveau van economische ontwikkeling (net als de Scandinavische landen is Nederland immers relatief welvarend), filteren Beugelsdijk en Welzel (2018) het effect van welvaart uit de vergelijking in hun clusteranalyse (Beugelsdijk en Welzel 2018: 1481). Het resultaat in figuur 9.2 is gebaseerd op de correctie voor deze welvaartsverschillen.
- 20 Crosscultureel psychologen en comparatieve sociologen hebben de dimensie Collectivisme- Individualisme omarmd, en nog verder uiteengetrokken in meerdere subdimensies van individualisme (Triandis 1995). Zo maken verschillende auteurs een onderscheid tussen horizontaal individualisme en verticaal individualisme, een detail dat we hier verder niet bespreken. Zonder twijfel is Collectivisme-Individualisme een culturele dimensie die als klassieker niet mag ontbreken in een internationale vergelijking van waarden en normen.
- 21 Het feit dat kinderopvang in Zweden en ook in Nederland grotendeels een zaak van de overheid is, terwijl in de Verenigde Staten kinderopvang vaak expliciet verbonden is aan kerken, is een mooi voorbeeld dat het verschil tussen collectivisme en individualisme illustreert. Zoals we verderop zullen laten zien, is het dan ook – wellicht contra-intuïtief – niet zo dat de Verenigde Staten het meest individualistische land is. Dat is Zweden.
- 22 Voor een gedetailleerd overzicht van welke landen evs en wvs wel gegevens voor de generatie geboren tussen 1900-1919 rapporteert, verwijzen we naar de analyse van Beugelsdijk en Welzel (2018).
- 23 http://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/05/29/ireland-abortion-vote-reflects-western-europe-support/ft_18-05-29_ireland_abortion_majorities-western-europe/
- 24 Het idee dat de Verenigde Staten het culturele model is waar alle (westerse) landen op zullen gaan lijken (de culturele convergentie hypothese genoemd), vindt geen steun in de literatuur over culturele verschillen. Sterker nog, de vs komt steevast als bijzonder geval uit de zulke analyses. De vs is gelet op het hoge niveau van economische ontwikkeling opmerkelijk traditioneel en collectivistisch; een resultaat dat algemeen wordt toegeschreven aan de nog relatief sterke rol van (geïnstitutionaliseerde) religie. Twee kanttekeningen bij deze constatering zijn dat de verschillen binnen de vs erg groot zijn (het zuiden is over het algemeen veel religieuzer en traditioneler) en dat ook de vs steeds verder is opgeschoven in de richting van het Individualisme, zoals bijvoorbeeld te zien is aan de geleidelijke invoering van het homohuwelijk (*same sex marriage*).
- 25 De culturele clusters zijn gebaseerd op de clusters zoals gedefinieerd in figuur 9.3 en 9.4. De kleine verschillen komen voort uit het verschil in de landen die in beide analyses zijn meegenomen. Zie tabel A.1 in de bijlage voor de details.
- 26 In de internationale bedrijfskunde is psychische afstand een veelgebruikt concept om te analyseren hoe managers beslissingen nemen bij de keuze voor een locatie van nieuwe bedrijfsactiviteiten of bij de keuze voor partners voor internationale samenwerking. Håkanson en Ambos (2010) hebben managers in verschillende landen gevraagd naar de psychische afstand die ze tot andere landen ervaren. Van de 25 landen waar Håkanson en Ambos gegevens over hebben verzameld, geeft de groep van Nederlandse managers aan dat zij de minste afstand ervaren tot Duitsland (een score van 12 op een schaal van

0-100), gevolgd door Groot-Brittannië (een score van 16), Denemarken (17), Zweden (20) en Zwitserland (21). Alhoewel de respondenten in de DAN-enquête een algemenere steekproef betreft van burgers, en Håkanson en Ambos een analyse hebben gemaakt van specifiek de perceptie van managers, is het resultaat sterk overlappend. De correlatie tussen onze gevoelsvraag en de vraag van Håkanson en Ambos (2010) is $-0,72$. Dit betekent dat de landen waar Nederlandse managers een lage psychische afstand toe ervaren een hoge score behalen op de gevoelsvraag die was gesteld aan burgers in Nederland.

- 27 De gegevens zijn ontleend aan de Eurobarometer-enquêtes van 1970, 1976, 1980, 1986, 1990, 1993, 1994, en 1996. Niet elk land is opgenomen in elke ronde. We nemen het gemiddelde over de enquête-jaren. Voor meer details verwijzen we naar de website van het data-archief (www.gesis.org). De Eurobarometer-enquête is niet zonder kritiek. Deze kritiek richt zich vooral op het steekproefontwerp (Betlhem en Holsteyn 2017) en de wijze waarop de vragen zijn geformuleerd (Höpner en Jurczyk 2015). Toch zijn de gegevens over wederzijds vertrouwen bijvoorbeeld succesvol gebruikt in economisch onderzoek naar handelsstromen en investeringen. Meer wederzijds vertrouwen faciliteert handel en investeringen (Guiso et al. 2009; Yu et al. 2015)
- 28 De data zijn niet specifiek genoeg om te onderzoeken of Turkije, Rusland en de Verenigde Staten laag scoren vanwege de leiderschapstijl van Erdogan, Poetin en Trump (zij hebben alle drie een stijl waar Nederlanders over het algemeen niet van houden gelet op de eerder besproken egalitaire oriëntatie van veel Nederlanders) of omdat de respondenten afstand ervaren tot de inhoudelijke politieke lijn van deze landen.
- 29 De kinderopvang in deze voorbeelden is niet echt 'gratis', maar wordt dan bijvoorbeeld gefinancierd uit belastinginkomsten.

Literatuur

- Banfield, E. (1958). *The moral basis of a backward society*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- Beer, P. de (2004). Individualisering zit tussen de oren. In: J.W. Duyvendak en M. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Jaarboek Tijdschrift voor de Sociale Sector* (p. 18-36). Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Beer, P. de, en C.J.M. Schuyt (2004). *Bijdragen aan waarden en normen*. Amsterdam: Amsterdam University Press (WRR-verkenningen 2).
- Betlhem, J. en J. Holsteyn (2017). Eurobar? Onderzoekstechnische haken en ogen van de Eurobarometer. In: *Ontwikkelingen in het marktonderzoek: Markt Onderzoek Associatie (MOA) Jaarboek 2017* (p. 111-128). Haarlem: SpaarenHout.
- Beugelsdijk, S. en M.J. Klasing (2017). Measuring cultural diversity within countries In: J. Costa-Font en M. Macis (red.), *Social economics, Current and Emerging Avenues* (p. 129-172). Cambridge: MIT Press.
- Beugelsdijk, S. en C. Welzel (2018). Dimensions and dynamics of national culture: Synthesizing Hofstede with Inglehart. In: *Journal of Cross Cultural Psychology*, jg. 49, nr. 10, p. 1469-1505.
- Beugelsdijk, S., B. Ambos en P. Nell (2018). Conceptualizing and measuring distance in international business: recurring questions and best practice guidelines. In: *Journal of International Business Studies*, jg. 49, nr. 9, p. 1113-1137.
- Boelhouwer, J., G. Kraaykamp en I. Stoop (2016). *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. de Ridder (2017). Publieke opinie. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en A. Wennekers (red.), *De sociale staat van Nederland 2017* (p. 57-87). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Diamond, J. (1997). *Guns, Germs and Steel*. New York: Simon and Schuster.
- Eisinga, R.N., P.L.H. Scheepers en P.H. Bles (2012). *Waardenverandering in Nederland: resultaten van de socon enquête 1980-2011*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Esping Anderson, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press.

- Fienberg, S.E. en W.M. Mason (1985). Specification and implementation of age, period, and cohort models. In: W.M. Mason en S.E. Fienberg (red.), *Cohort analysis in social research: Beyond the identification problem* (p. 44-88). New York: Springer-Verlag.
- Fischer, R. en S. Schwartz (2011). Whence differences in value priorities? Individual, cultural and artifactual scores. In: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, jg. 42, nr. 7, p. 1127-1144.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Hamish Hamilton.
- Gelfand, M. en 44 coauteurs (2011). Differences between tight and loose cultures: a 33 nation study. In: *Science*, 332, p. 1100-1104.
- Guiso, L., P. Sapienza en L. Zingales (2009). Cultural biases in economic exchange? In: *Quarterly Journal of Economics*, jg. 124, nr. 3, p. 1095-1131.
- Håkanson, L. en B. Ambos (2010). The antecedents of psychic distance. In: *Journal of International Management*, jg. 16, nr. 3, p. 195-210.
- Hall, P.A. en D. Soskice (2001). *Varieties of Capitalism. The institutional foundations of comparative advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Henrich, J. en 16 coauteurs (2015). 'Economic man' in cross cultural perspective: behavioral experiments in 15 small scale societies. In: *Behavioral and Brain Sciences*, jg. 28, nr. 6, p. 795-855.
- Hofstede, G. (2001 [1980]) *Culture's consequences; comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hofstede, G., G.J. Hofstede en M. Minkov (2010). *Cultures and organizations; software of the mind* (derde druk). USA: McGrawHill.
- Hooghe, M. (2003). *Sociaal kapitaal in Vlaanderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Höpner, M. en B. Jurczyk (2015). *How the Eurobarometer blurs the line between research and propaganda*. Keulen: Max Planck Society for the Advancement of the Sciences (MPIfG Discussion Paper 15/6).
- Houtman, D. (1998). Melvin Kohn, Ronald Inglehart en de verklaring van cultureel conservatisme. Een empirisch-theoretische kritiek. In: *Mens & Maatschappij*, jg. 73, nr. 3, p. 259-276.
- Inglehart, R. (1971). The silent revolution in Europe: intergenerational change in post-industrial societies. In: *American Political Science Review*, jg. 65, nr. 4, p. 991-1017.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution in Europe: changing values and political styles among western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart R. en W. Baker (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. In: *American Sociological Review*, jg. 65, nr. 1, p. 19-51.
- Inglehart, R. en C. Welzel (2005). *Modernization, cultural change and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Kroeber, A.L. en C. Kluckhohn (1952). *Culture. A critical review of concepts and definitions*. Harvard University: papers of Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, Harvard University, vol. XLVII, no. 1).
- Maslow, A.H. (1954[1943]). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.
- Meyer, E. (2014). *The culture map*. New York: PublicAffairs.
- Minkov, M. (2013). *Cross cultural analysis: the science and art of comparing the world's modern societies and their cultures*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Peters, J. en P. Scheepers (2000). Individualisering in Nederland: sociaal-historische context en theoretische interpretaties. In: A. Felling, J. Peters en P. Scheepers (red.), *Individualisering in Nederland aan het einde van de twintigste eeuw* (p. 9-47). Assen: Van Gorcum.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes, and values: A theory of organization and change*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Ronen, S. en O. Shenkar (2013). Mapping world cultures: cluster formation, sources and implications. In: *Journal of International Business Studies*, jg. 44, nr. 9, p. 867-897.
- Rossum, van W. (2014). Legal culture. In: E. Besamusca en J. Verheul (red.), *Discovering the Dutch* (p. 287-296). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ryder, N.B. (1965). The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. In: *American Sociological Review*, jg. 30, nr. 6, p. 843-861.
- Schwartz, S.H. (1994). Cultural dimensions of values. Toward an understanding of national differences. In: U. Kim, H.C. Triandis, C. Kagitcibasi, S.-C. Choi en G. Yoon (red.), *Individualism and collectivism: Theory, method and applications* (p. 85-119). Newbury Park, CA: Sage.
- Schwartz, S.H. (1999). A theory of cultural values and some implications for work. In: *Applied Psychology: An International Review*, jg. 48, nr. 1, p. 23-47.
- Schwartz, S.H. (2004). Mapping and interpreting cultural differences around the world. In: H. Vinken, J. Soeters en P. Ester (red.), *Comparing cultures, Dimensions of culture in a comparative perspective* (p. 43-73). Leiden: Brill.
- Schwartz, S.H. (2006). A theory of cultural value orientations: explication and applications. In: *Comparative Sociology* jg. 5, nr.2-3, p. 137-182
- Schnabel, P. (2014). Distinctive within the global fold?. In: E. Besamusca en J. Verheul (red.), *Discovering the Dutch* (p. 83-94). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schnabel, P., R. Bijl en J. de Hart (2008). *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (1998). *25 jaar sociale verandering. Sociaal en Cultureel Rapport 1998*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Triandis, H. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
- Varnum, M.E.W. en I. Grossmann (2017). Cultural change: the how and why. In: *Perspectives on Psychological Science*, jg. 12, nr. 6, p. 956-972.
- Vliert, van de E., C. Welzel, A. Shcherbak, R. Fischer en A.C. Alexander (2018). Got milk? How freedoms evolved from dairying climates. In: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, jg. 49, nr. 7, p. 1048-1065.
- Vrooman, C. (2009). *Rules of Relief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C. (2014). Visie op verschil, In: Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 31-65). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Welzel, C. (2013). *Freedom Rising: Human Empowerment and the Quest for Emancipation*. New York: Cambridge University Press.
- Witt, M. en G. Jackson (2016). Varieties of capitalism and institutional comparative advantage: A test and reinterpretation. In: *Journal of International Business Studies*, jg. 47, nr. 7, p. 778-806.
- Yu, S., S. Beugelsdijk en J. de Haan (2015). Trade, trust and the rule of law. In: *European Journal of Political Economy*, jg. 37, p. 102-115.